
TANULMÁNYOK

LADÁNYI ANDOR

Az egyházak és a felsőoktatás. 1945–2000*

E tanulmány folytatása a téma dualizmus kori és Horthy-korszakbeli történetét ismertető, a Századok 2004. 1., ill. a Történelmi Szemle 2002. 3–4. számában megjelent tanulmányaimnak, ezért az előzmények ismertetése felesleges. A jelen írásban tárgyalt több mint fél évszázad mindhárom periódusában – a koalíciós években, az államszocialista korszakban és a rendszerváltás utáni évtizedben – a történelmi változások lényeges mértékben befolyásolták az egyházak felsőoktatási tevékenységét, törekvéseit.

A koalíciós évek

A világháború utáni első években lényegében az 1938 előtti állapotnak megfelelő egyházi felsőoktatási intézmények működtek Magyarországon: három jogakadémia, egy polgári iskolai tanárképző főiskola, 27 hittudományi – 23 katolikus, három református és egy izraelita – főiskola, valamint az állami egyetemeken egy-egy katolikus, református és evangélikus teológiai fakultás. A debreceni Református Kollégiumban működő tanárképző intézetben – amelyben csak 1942-ben létesítették az első tanszéket – 1947-ben négy új tanszéket szerveztek, s az ezekre kinevezett tanárok illetményét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) biztosította.

* Köszönetemet fejezem ki a Magyar Országos Levéltár, az Egri Főegyházmegyei Levéltár, az Esztergomi Prímási Levéltár, az Evangélikus Országos Levéltár, a Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára, a Ráday Levéltár és a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, valamint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Rektori Hivatala, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rektori Hivatala, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara Dékáni Hivatala és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkársága munkatársainak a nagy terjedelmű levéltári, ill. irattári forrásanyag feldolgozásához nyújtott segítségért, továbbá Erdő Péter bíboros, esztergom–budapesti érseknek, Fabiny Tibor, Fekete Károly, Ladányi Sándor és Török József professzoroknak értékes információikért, tanácsaikért.

Folytatta működését a bécsi Pázmáneum és – átmeneti nehézségek után – Rómában a Pápai Magyar Egyházi Intézet is.

A hittudományi karokon és főiskolákon folyó oktatásban néhány változás történt ezekben az években. A budapesti egyetem katolikus hittudományi kara a *Deus scientiarum Dominus* kezdetű, a teológiai felsőoktatást egységesen szabályozó pápai konstitúciónak megfelelő státútumát 1938-ban terjesztette fel Rómába, arra azonban nem érkezett válasz, s ennek következtében a még 1933-ban kidolgozott tanulmányi és vizsgálati szabályzat véglegesítésére nem kerülhetett sor. A túlterhelés mérséklése, de az alapvető és ágazati dogmatika, s főleg az erkölcssteológia oktatása súlyának növelése érdekében (ugyanakkor a héber nyelv oktatása óraszámának csökkentésével) a kar 1946-ban kisebb tantervi változtatásokat javasolt, amelyeket a hercegprímás hozzájárulását követően a VKM 1947 januárjában jóváhagyott. A katolikus hittudományi főiskolák tanárainak 1946. október 16–19-i tanácskozása az 5 éves tanulmányi idő fenntartása mellett foglalt állást, s javasolta az első évfolyamon a latin tanítását, valamint a teológiai képzés fő tárgyainak – így a filozófiának, a dogmatikának és az erkölcssteológiának – folyamatos (nem kétévenkénti) oktatását, továbbá a tananyag minimumának a megállapítását. A püspöki kar azonban 1947. február 6-i ülésén csak a latin nyelv tanítására vonatkozó javaslatot fogadta el, az említett tárgyak folyamatos oktatásáról további megbeszéléseket tartott szükségesnek. A református teológiákon a tanulmányi időt még 1941-ben 5 évre emelték, és 1947-től 5 évre növekedett a tanulmányi idő a pécsi tudományegyetem Sopronban működő evangélikus hittudományi karán is, s egyúttal a Teológus Otthont Lelkészképző Intézetté szervezték.¹ Az egyházak törekvéseiben négy kérdés állt előtérben ebben az időszakban: a jogakadémiák jövője, katolikus egyetem létrehozása, katolikus nevelőképző főiskolák szervezése, valamint az egyetemi lelkészségek működésének kiterjesztése.

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-I-1-h 74575/1945., 62615/1946., 76275/1946., 129289/1946., 143611/1946., 55072/1947.; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Argumentum, Köln–Budapest, 1996. (A továbbiakban: A magyar katolikus...) 168–170., 187. o.; Csorba László: A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig. In: Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában. 1895–1995. HG & Társa Kiadó, Budapest, é. n. 75–77. o.; A bécsi Pázmáneum. Szerk.: Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2002. 263–264. o.

A jogakadémiák problémája

A jogakadémiák helyzetét elsősorban a megszüntetésükre irányuló kormányzati törekvések befolyásolták, ugyanakkor a jogakadémiák, azok főhatóságai, valamint a helyi tényezők – új karok létesítésével – egyetemmé szervezésükre dolgoztak ki terveket.

A VKM-ben már 1945 nyarán javaslat született megszüntetésükre. Eszerint a jogakadémiák „a jogi étellel, nemkülönben a jogi életet mindinkább átszövő közgazdasági, kereskedelmi és társadalmi fejlődéssel alig tudnak már lépést tartani”, legalább 12-15 tanszékre lenne szükségük és megfelelő könyvtárra, továbbá anyagi problémákkal is küszködnek. A küszbönálló jogi oktatási reform a jogakadémiák további fenntartásával nem egyeztethető össze. A javaslat értelmében a következő tanévben kellene azokat – az illetékes felekezetekkel egyetértésben – egyszerre megszüntetni. E javaslatot a VKM véleményezésre elküldte az Országos Köznevelési Tanácsnak (a továbbiakban: OKT), amelynek Felsőoktatási Szakosztálya augusztus 7-én tárgyalta meg. Moór Gyula elnök indítványozta, hogy a szakosztály elvileg foglaljon állást e kérdésben. A szakosztály határozatában kimondta, hogy elvben a jogakadémiák mielőbbi megszüntetését tartja kívánatosnak, a megszüntetés módjának megtárgyalására értekezlet összehívását javasolva.

Teleki Géza miniszter október 9-én úgy döntött, hogy a jogakadémiák a folyó tanévben még fennmaradnak, az 1946–47-es tanévben szűnnek meg, és államsegélyt nem kapnak. 1946. március 21-én a VKM-ben megtárgyalták a jogakadémiák helyzetét. Az elnöklő Bassola államtitkár feltette a kérdést: szükséges-e és lehetséges-e a jogakadémiák további fenntartása? Ha igen, melyek volnának a megoldás módozatai, ha nem, a likvidáció mikéntjére kért választ. A résztvevők közül Moór Gyula és Mártonffy Károly professzorok a megszüntetés mellett érveltek, míg az egyházak és a jogakadémiák képviselői egységesen fenntartásuk szükségességét hangoztatták. Az OKT elnöksége 1946 tavaszán ismét a jogakadémiák megszüntetése mellett foglalt állást, a felsőoktatás kérdéseinek általános rendezéséig azonban működésüket nem kívánta korlátozni. A jogi oktatás tanulmányi és vizsgarendjének módosításáról szóló – a jogakadémiákkal szemben az addigiaknál jóval magasabb követelményeket támasztó – szabályzat megjelenése után, 1946. június 28-án Keresztury Dezső miniszter udvarias hangú, de határozott tartalmú leiratot intézett a jogakadémiák főhatóságaihoz:

„A magam részéről igyekszem összeegyeztetni a jogi oktatás e szabályzatokban lefektetett magasabb színvonalú szempontjait a hazai egyházaknak a törvényeinkben is kifejezésre jutott azzal a jogával, hogy felsőoktatási intézményeket tarthatnak fenn, nemkülönben tudatában vagyok mindazoknak az érdemeknek, amelyek a jogakadémiákat a hazai jogi oktatás terén a múltban megillették. Mindazonáltal úgy érzem, hogy a jövőben a jogakadémiák csak abban az esetben tudnának megfelelni a jogi oktatás immár korszerűbb alapokra helyezett követelményeinek, ha maradéktalanul képesek volnának eleget tenni azoknak az egyébként reájuk is kötelező rendelkezéseknek, amelyeket a tanulmányi és vizsgarend módosításáról szóló szabályzat előír. A jogakadémiákat fenntartó hatóságokkal való többszöri eszmecsere és az ezzel összefüggő kérdések gondos mérlegelése után nem látom kellőképpen biztosítva azt, hogy a jogakadémiák ez idő szerinti állapotukban ezeknek a követelményeknek saját erejükből képesek volnának hiánytalanul megfelelni.” A miniszter ezért kérte az illetékes egyházi főhatóságokat: gondoskodjanak olyan biztosítékokról, amelyek vitán felül állóvá tennék, hogy jogakadémiájuk a jövőben képes lesz eleget tenni a jogi oktatási reform magasabb követelményeinek. Felhívta a figyelmet arra, hogy a főkollégiumok szakszerű oktatására mintegy 14 rendes tanár szükséges. Végül közölte azt is, hogy „az államháztartás súlyos helyzete következtében a jogakadémiák támogatást nem remélhetnek”.

A jogakadémiák főhatóságai válaszukban közölték, hogy jogakadémiájuk a magasabb követelményeknek eleget fog tenni, jelentésükből azonban kiderült, hogy ehhez személyi feltételeik elégtelenek: az egri és a miskolci jogakadémiának 1946 nyarán csak három nyilvános rendes tanára volt, a kecskemétinek pedig mindössze egy. 1946 őszén az egri jogakadémiára hat új, nagyjából megfelelő színvonalú tanárt neveztek ki, a másik két jogakadémia tanári karának kiegészítése csak korlátozott mérvű volt. (Ezért a VKM a kecskeméti jogakadémia 1946/47. tanévi működését csak „próbaévként” engedélyezte.) A VKM továbbra is a jogakadémiák megszüntetését tartotta szükségesnek. Keresztury a Nemzetgyűlés 1947. március 13-i ülésén kijelentette: a jogakadémiák „fennállása – legalábbis mai terjedelmükben – véleményem szerint kétségessé vált [...] Nincs szükség a rosszul képzett jogászoknak arra a mérhetetlen tömegére, amely előntötte ezt az országot.”²

² MOL XIX-I-1-h 30155/1945., 74836/1945., 54844/1946., 85382/1946., 103570/1946.; Egeri Főegyházmegyei Levéltár. Archivum Novum. Lyceae faculta

A jogakadémiák megszüntetésére irányuló kormányzati törekvésekkel egyidejűleg tervek születtek egyetemmi szervezésükre. A tiszai evangélikus egyházkerület 1945. július 23-án felterjesztette a VKM-be a miskolci jogakadémia tanári karának az intézmény – új fakultásokkal való kiegészítésével – egyetemmi fejlesztésére vonatkozó javaslatát, majd a jogakadémia 1946. januári emlékiratában négykarú – jog- és államtudományi, evangélikus hittudományi, bánya-, kohó- és erdőmérnöki, valamint közgazdasági és szociálpolitikai – egyetem létrehozására tett javaslatot. Állást foglalt e kérdésben az evangélikus egyház 1947. április 25-én tartott közgyűlése is: „A jogakadémia továbbfejlesztésére alkalmas időt [...] ma még elérkezettnek nem látja, viszont változatlanul fenntartja igényét arra, hogy [...] evangélikus jellegű tudományegyetem létesíttessék s ennél fogva az ügyet állandóan nyilvántartani határozza.” A későbbiekben a tervek úgy módosultak, hogy Miskolcon állami egyetem alakuljon, Kossuth Lajos Tudományegyetem elnevezéssel, jogi, kereskedelmi, szövetkezetpolitikai és szociálpolitikai fakultásokkal. A VKM ezzel szemben előbb kereskedelmi főiskola felállítását, majd 1948-ban az Állami Műszaki Főiskola egyik tagozatának vagy a bánya- és kohómérnöki karnak a városba helyezését helyezte kilátásba. Végül is – mint ismeretes – 1949-ben Miskolcon Nehézipari Műszaki Egyetemet szerveztek.

Kecskeméten a református egyházközség 1947. február 28-i presbitériumi ülésén református egyetem létesítését javasolta, amelyhez a helyi jogakadémia és a továbbra is Budapesten működő teológiai akadémia tartozna; a tanítóképzőnek nevelőképző főiskolává alakításával a bölcsészeti kar is megoldást nyerne, s a későbbiek során a fővárosban a Bethesda és a Lórántffy Zsuzsanna kórházak bázisán orvosi fakultás is létesülne. E javaslat meglehetősen komolytalan volt; érdemben sem a VKM, sem a református egyetemes konvent nem foglalkozott vele. Egerben a Nemzeti Bizottság már 1945 első hónapjaiban felvetette a jogakadémia háromkarú egyetemmi fejlesztésének gondolatát, majd 1946-tól – mint arról a későbbiekben lesz szó – a jogakadémiának katolikus egyetemmi szervezése került előtérbe.

E tervek nem valósultak meg, a jogakadémiák az 1947–48-as tanév végéig az addigi keretek között működtek (és némi államsegélyben is részesültek). Az OKT 1948. május 8-i bizottsági ülésén foglalkozott

juridica (a továbbiakban: EFL) 2541/1946., 2731/1946.; Magyar Református Egyház Zsinatának Levéltára (a továbbiakban: MREZSL) 2/d 2604/1946.; Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Naplója. VI. k. 620–621., 743. o.

jövőjükkel, s profiljuknak más szakirányú képzéssel való kibővítésére születtek javaslatok. Ezeknek gyakorlati jelentősége nem volt, mert az 1948. évi XXXIII. törvény alapján a jogakadémiákat rövidesen államosították (majd a következő évben megszüntették).³

A katolikus egyetem létesítésének terve

A korábbiaktól eltérően a budapesti tudományegyetem katolikus jellegéről ezekben az években már alig-alig esett szó. Az egyház részéről ezzel kapcsolatban csekély számú megnyilatkozás történt. Így 1945 októberében a hercegprímás Telekihez intézett levelében – utalva arra, hogy értesülése szerint az egyetemen „a tanári állások nagyobb mérvű szaporításáról van szó, éspedig bizonyos, az új helyzet érvényesítése szándékával” – felhívta a miniszter figyelmét Pázmány alapítólevelére, amellyel „századokra és mindenkorra kijelölte az Egyetemnek útját és szellemi világát”, s kérte, hogy a kinevezéseknél az alapítólevelet vegye tekintetbe. Az 1947. február 26-i püspökkari konferencián Mindszenty bejelentette, hogy – a félvszázados hagyományt felújítani kívánva – a VKM költségvetésében az egyetemnek az állami intézmények közé való egyszerű besorolása elleni „tiltakozás-szerű deklarációra” a püspöki kar nevében Gróh József esztergomi képviselőt kéri fel. Gróh ennek megfelelően a Nemzetgyűlés 1947. április 15-i ülésén rámutatva arra, hogy az egyetemet Pázmány „katolikus forrásokból alapította és katolikus forrásokból dotálták”, hangsúlyozta: „Ennek az egyetemnek lényegében katolikus egyetemnek kellene lennie, de hol többé, hol kevésbé, hol majdnem száz százalékgig eltér a katolikus vonaltól. Ha ma megvolna az az egyházi vagyon, amelyet elvettek, semmi akadálya sem volna, hogy ezt az egyetemet az állam adja át a magyar katolikusoknak”.⁴

³ MOL XIX-I-1-h 29856/1945., 42691/1945., 25916/1946., 85837/1946., 70302/1947., 192518/1948., 196491/1948., 196818/1948.; MREZSL 2/d 1634/1947.; A magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten 1946. május hó 9-én és 1948. április hó 28–29-én tartott ülésének jegyzőkönyve; *Bruckner Győző*: A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkája. 1919–1949. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Miskolci Egyetem, Miskolc, 1996. 42–44., 262–264. o.; A magyar evangélikus egyház egyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944–1946. évi egyesített közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1947. 101. o.; *Szecső Károly*: Az egri Nemzeti Bizottság Kulturpolitikai Bizottságának tevékenysége 1945–1946-ban. Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. V. Eger, 1975. 96–99. o.; 50 éve Miskolcon. Fejezetek a Miskolci Egyetem történetéből. Miskolci Egyetem, Miskolc, 1999. 24–51. o.

⁴ MOL XIX-I-1-h 73533/1945.; A magyar katolikus... 199. o.; Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Naplója. VII. k. 575. o.

Ugyanakkor törekvések voltak katolikus egyetem létesítésére, és erre vonatkozólag konkrét tervek születtek.⁵ 1945. október 15-i cikkében Gyomlay László tanár-író felvetette olyan – hittudományi, jogi és bölcsészeti karból álló – „tisztán és kizárólagosan katolikus egyetem” felállítását, amelyen „a tudomány minden kérdését katolikus szempontból bírálják, vizsgálják”, s erre „a legkitűnőbb helynek kétségtelenül Eger városa látszik”. A katolikus egyetem létrehozása érdekében kezdeményező szerepet játszott Majsai Mór, a Magyar Szentföld ferences rendház főnöke is. E tervről tájékoztatták a primást és az egri érseket, kérve támogatásukat. Beszámoltak e kezdeményezésről decemberben a katolikus hetilapok, Majsai és Gyomlay pedig megalakították a Katolikus Egyetem Barátai Egyesületet (a továbbiakban: KEBE).

A püspöki kar először 1946. március 14-i konferenciáján foglalkozott e kérdéssel. Czapik Gyula egri érsek megemlítette, hogy törekvések mutatkoznak az egri katolikus jogakadémia megszüntetésére. Hangsúlyozta, hogy elvi szempontból ragaszkodni kell a jogakadémia fenntartásához, és indítványozta: amikor a megszüntetés ügye szőnyegre kerül, „a püspöki kar követelje katolikus egyetem felállítását”, amit csak „petárdának” szán, de ha „véletlenül sikerül, az se lesz baj. Eger (jog), Pannonhalma (bölcészet), Szeged (teológia) pl. azonnal készek egy-egy kar befogadására.” A püspöki kar ezzel egyetértve, Czapik indítványát elfogadta.

A püspöki kar következő, 1946. július 20-i konferenciáján Czapik rámutatott, hogy a jogakadémia helyzete válságos, a jogi oktatás reformjára vonatkozó szabályzat „oly magas követelményeket állít fel, hogy azt teljesíteni nem tudjuk”. Ezért javasolta, hogy a jogakadémiát a püspöki kar Magyar Katolikus Jogakadémiává szervezze át, és intézményesen biztosítsa anyagi létalapját. A püspöki kar e proposíciót elfogadva kimondta a Magyar Katolikus Jogakadémia megalapítását, és kifejezte azt a reményét, hogy az akadémiát katolikus egyetemmé fejlesztheti. A püspöki kar szeptember 6-i konferenciáján Czapik beszámolt a VKM-mel folytatott tárgyalásokról. Keresztury azt kérte, hogy most ne a „katolikus egyetem”, hanem a „katolikus fő-

⁵ A katolikus egyetem tervére lásd: *Szögi László*: Katolikus egyetemelapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 13. Budapest, 1991. 31–36. o.; *Szecső Károly*: Egri egyetemi tervek az 1945 és az 1948 közötti években. Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. 14. Eger, 1996. 193–218. o.

iskola” elnevezést használják. A konferencián az érsek felvetette közgazdasági és kereskedelmi akadémia szervezésének gondolatát, valamint filozófiai fakultás kapcsolásának lehetőségét a főiskolához, hit-tudományi karról viszont nem tett említést. A püspöki kar jóváhagyta a jogakadémia szervezeti szabályzatát, tudomásul vette az egri érsek által javasoltakat, és a jogakadémia céljára országos gyűjtést engedélyezett. A szervezeti szabályzatot – egyes kiegészítésekkel – a VKM is tudomásul vette, és 1946 őszén a jogakadémiára több új tanárt neveztek ki. 1946 novemberében a KEBE és a jogakadémia képviselőiből Katolikus Egyetemi Bizottság alakult, de a nyilvánosság előtt még nem kívántak beszélni a katolikus egyetemről.

December 13-án – minden bizonnyal Majsai önálló akciójaként – az egyik napilap hírt adott arról, hogy katolikus egyetemet akar létrehozni Egerben a püspöki kar. Majsai közölte is Mindszentyvel, hogy ezután már nyíltan fellépnek a katolikus egyetem gondolatával, „mert ez átütőbb erejű”. Czapik ezzel kapcsolatban kérte a primás intézkedését, hogy a KEBE hatásköre „kizáróan a létesítendő katolikus egyetem létalapjának megszerzésére korlátoztassék”. A KEBE azonban továbbra is ezen túlmenő tevékenységet folytatott, december 29-i közgyűlésén Gyomlay már öt – teológiai, jogi, közgazdasági, bölcsészeti és orvosi – karral rendelkező egyetem felállítását javasolta. A teológiai fakultás Szegeden lenne, Esztergomban külön bölcsészeti (tanárképző) főiskola, s lehetségesnek tekintette Pannonhalma bekapcsolását is. Czapik 1947. január 28-i felterjesztésében ismét felhívta a primás figyelmét arra, hogy Majsainak a katolikus egyetem létalapjának megteremtésén túlmenő működését aggályosnak tartja, „mert az e tekintetben megkívánt sajátos tudományos szakértelem hiánya miatt a katolikus egyetem ügyét képviselni sikerének veszélyeztetése nélkül alkalmasnak nem bizonyulna”. A következő nap Majsai nyilatkozatát közölve újabb cikk jelent meg a katolikus egyetem létesítéséről.⁶

Ilyen körülmények között az egyháznak is taktikát kellett változtatnia. Czapik hozzájárult a „katolikus egyetem” elnevezés használatához, és a püspöki kar február 25–26-i ülésén konkrétabb formában

⁶ Köznevelés, 1945. október 15. 12. o., 1946. március 15. 12. o.; EFL 3387/1945., 279/1946., 1547/1946., 30/1947., 426/1947., 823/1947.; Új Ember, 1945. december 2. 4. o.; A Szív, 1945. december 22. 2. o.; A magyar katolikus... 77–78., 110–112. o.; Heves Megyei Levéltár VIII-1/379.; MOL XIX-1-1-h 96535/1946.; Hírlap, 1946. december 13. 2. o.; Kis Újság, 1947. január 29. 4. o.

foglalkozott az ügyel. Czapik javasolta: a püspöki kar határozza el a már működő jog- és államtudományi karnak egyelőre közgazdaságtudományi, valamint bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karral való kiegészítésével Szent István Tudományegyetem néven magyar katolikus egyetem létesítését Egerben, azzal, hogy a jogi kar mind a négy évfolyamával, a közgazdasági kar pedig az első évfolyamával már az 1947–48-as tanévben megnyíljék. Javasolta továbbá, hogy a püspöki kar hívja fel az érseket az egyetem nyilvánossági jogának elismertetése céljából szükséges közjogi intézkedés előzetes biztosítása érdekében az állami szervekkel való előkészítő tárgyalások felvételére, a szentszéki jóváhagyást pedig a hercegprímás intézze el. Mind ezt elvben kérte kimondani: „Csak akkor jövünk vele a nyilvánosság elé, amikor szükség lesz rá.” A püspöki kar e javaslatot elfogadta. Czapik végül arra kérte még a primást: figyelmeztesse Majsait, hogy megnyilatkozásai és magatartása diszkreditálja a katolikus egyetem ügyét (Mindszenty közölte, hogy e figyelmeztetés a közelmúltban már megtörtént). Czapiknak a KEBE működésével kapcsolatban ismételen kifejezett aggályai megalapozottak voltak, Majsaiék felelőtlen akciói, a katolikus egyetem létesítése tudományos és anyagi feltételeinek, nem utolsósorban a politikai nehézségeknek a figyelmen kívül hagyása valóban kárt okozott.

Ami a politikai problémákat illeti: a koalíciós pártok képviselőinek (Darvas József, Justus Pál, Losonczy Géza és Ortutay Gyula) 1947. március 5-én tartott albizottsági ülése javasolta a pártközi értekezletnek, mondja ki: „Az egyetemi oktatás demokratikus egységének érdekében megengedhetetlennek tartja további vallási, illetőleg világnézeti egyetemek és főiskolák létesítését.” A katolikus egyházi körök erről aligha szereztek tudomást, és a következő hónapokban folytatódott az egyetem létesítésének előkészítése. Czapik március 26-án közölte a primással, hogy a közgazdasági kar első évfolyamán már az 1947–48-as tanévben megkezdődhet az oktatás, a bölcsészeti kar első évfolyamán az oktatás megindítását a pedagógusképzés reformja teszi szükségessé. Ellenezte viszont az orvostudományi kar Esztergomban történő felállításának akkortájt felmerülő tervét, elsősorban az anyagi feltételek hiánya miatt.

A katolikus egyetem létesítéséről a szélesebb nyilvánosság az Egerben május 11–18. között rendezett katolikus egyetemi napok alkalmával értesült. Ezt követően Czapik – figyelembe véve a jogakadémia megszüntetésére irányuló törekvéseket is – szükségesnek tartotta a hivatalos tárgyalások megkezdését, és június 10-i felterjesztésében

kérte a VKM-től a Szent István Tudományegyetem létesítésének tudomásul vételét. Ortutay július 5-i válaszában közölte az érsekkel: az egyháznak az 1868. évi XLIV. törvény alapján lehetősége van egyetem felállítására, de a kormányzatot ezek esetében is megilleti a főfelügyeleti jog, annak ellenőrzésével, hogy szervezetük és tanulmányi rendjük megfelel-e a hasonló állami intézményekének. Ezek megléte esetén igényt tarthatnak államérvényes képesítés adására – de ez nem jelent kötelezettséget az állami szervek számára. Mindezek alapján arra kérte az érseket, hogy „mielőtt az egeri katolikus egyetem felállítása ügyében érdemi lépéseket tenne, méltóztassék az illetékes kormányzati tényezőkkel azt a kérdést tisztázni, hogy az egeri katolikus egyetemen elnyerendő képesítés állami részről elismertetik-e, illetőleg [...] számíthat-e ez idő szerint a létesítendő katolikus egyetem arra, hogy az államérvényű képesítés jogának megadását a kormányhatóságoknál, illetőleg a törvényhozás előtt biztosítani tudja”. E válasz utolsó része a VKM kedvezőtlen álláspontját és időhúzó taktikáját tükrözte. Czapik július 18-án, e leiratra hivatkozva kérte Ortutayt, hogy az ügy részletes megtárgyalására, a tárgyi és személyi feltételek megállapítására Egerben helyszíni tárgyalást folytassanak. Felterjesztését utóbb ad acta tették, azzal, hogy ez ügyben a VKM főosztályvezetője és az érsek közötti tárgyalás értelmében „az egeri katolikus egyetem ügye egyelőre levétetett a napirendről”. Czapik július 15-én azt írta a prímásnak: „mindinkább nehezebbnek látjuk a siker elérését [...] Helyzetünket az oldalunkon történő túlzások és Majsai-féle komolytalanságok igen rontják.”

Mindezt figyelembe véve az egeri érsek ekkor a közgazdasági kar szervezését állította előtérbe, és augusztus 18-án felterjesztette a VKM-be a létesítendő kar szervezeti, tanulmányi és pénzügyi tervét. Ortutay e kar létrehozásával egyetértve augusztus 28-án minisztertanácsi előterjesztést tett, a Minisztertanács (a továbbiakban: MT) elvi hozzájárulását kérve e kar felállításához. Az MT szeptember 12-i ülésén tárgyalta meg e kérdést. Előljáróban Ortutay közölte, hogy az országgyűlési választások előtt nem látta indokoltnak ebben a döntést, és hozzátette: „a kérdés elsősorban politikai, ezért hajlandó le is venni a napirendről”. Ries István igazságügy-miniszter a jogakadémia megszüntetésének szükségességéről szólt, és rámutatott a közgazdaság-tudományi tanszékek megfelelő szakemberekkel való betöltésének nehézségeire. Ezért veszedelmesnek tartotta az e kar létesítéséhez való hozzájárulást, s kérte, vegyék le a napirendről, sőt „szívesebben venné az elutasítást, mint a levételt”. Az elnöklő Rákosi ar-

ra utalt, hogy az egész jogi oktatás ügye átszervezés alatt áll, „tehát el kell utasítani azzal, hogy majd az átszervezés kapcsán rendeződnek a kérdések”. Az MT ennek megfelelően elutasította az előterjesztést. A VKM e döntésről szeptember 16-án értesítette Czapikot, aki október 1-jei felterjesztésében arra hivatkozott, hogy e kar létesítése az 1868. évi XLIV. törvény értelmében nem igényel sem törvényhozási, sem kormányzati engedélyt és hozzájárulást, kizárólag tudomásulvétel végett közölte ezt a miniszterrel, s bízik abban, hogy az új kormány nem fog akadályt gördíteni e kar felállítása elé. Felterjesztésére a VKM nem reflektált, és utóbb a vonatkozó iratot ad acta tették...⁷

E baljós jelek ellenére 1947 őszén folytatódtak a katolikus egyetem létrehozására irányuló munkálatok. Ennek során konkrét – szakmailag és pénzügyileg teljesen megalapozatlan – tervek készültek az esztergomi orvosi kar felállítására, míg Czapik a filozófiai fakultás létesítését kívánta előtérbe helyezni. Az 1947. október elején tartott Nemzeti Mária Kongresszus Mindszenty javaslatára határozatlanul követelte a katolikus egyetem megvalósítását, annak nem egyszerűen tudomásulvételét, hanem elismerését is. A KEBE működése, Majsai ténykedése továbbra is nehézségeket okozott. Czapik már június 10-én kérte a primást, hogy mentse fel Majsait a gyűjtésre vonatkozó megbízatása alól, a gyűjtés eredményéről részletes és sürgős elszámolási kötelezettség mellett, majd október 18-án a KEBE működésének szüneteltetését kérte, és ezt megismételte a december 10-i püspökkari konferencián is, az egyesület helyett az Actio Catholica keretében egyetemi szakosztály alakítását javasolva. (A KEBE pénzügyi elszámolása során egyébként kiderült, hogy a mintegy 85 ezer Ft bevétel mellett a kiadás meghaladta a 112 ezer Ft-ot; a kiadási többlet több mint 60%-át Gyomlay „Elindultak Eger felé” c., a katolikus egyetem ügyével semmilyen összefüggésben nem lévő történelmi tárgyú ifjúsági regényének kiadása tette ki.) Az 1948. március 18-i püspökkari konferencián részben már Mindszenty is elismerte a KEBE működésével kapcsolatos problémákat.

1948 tavaszán a katolikus egyetem létesítéséről már nem volt szó, a püspöki kar sem foglalkozott érdemben e kérdéssel. Az utolsó mozzanat: Czapik kérvényt terjesztett a június 7-i püspökkari konferencia elé. Ebben – a jogakadémiának a kiszivárgott hírek szerint még

⁷ A magyar katolikus... 204. o.; Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. 1945–1948. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 576–577. o.; EFL 1528/1947., 2825/1947., 3448/1947.; Új Ember, 1947. május 25. 5. o.; MOL XIX-I-1-h 99121/1947., 108526/1947., 121854/1947.; MOL XIX-A-83-0-201/1947.

abban a hónapban bekövetkező megszüntetésére való tekintettel, e kormányzati szándék súlyos következményeinek „még időben tett megelőző intézkedéssel” való elhárítása érdekében – a következő javaslatot terjesztette elő: „Mondja ki a Püspöki Kar, hogy az 1947. február havában a Szent István Tudományegyetem létesítése tárgyában hozott határozatát 1948. évi június hó 26. napjával életbe lépteti és ezzel az Egerben működő Magyar Katolikus Jogakadémiát a Szent István Tudományegyetem jog- és államtudományi karává szervezi át. [...] A püspöki kar bízza meg az egri érseket [...], hogy a Szent István Tudományegyetemnek 1948. évi június hó 26. napjával leendő megnyitását az illetékes alkotmányos tényezőhöz tudomásulvétel végett kellő időben jelentse be.” A püspöki kar úgy határozott, hogy azt, ami jónak látszik, a primás a püspöki kar nevében tegye meg, de Mindszenty Czapik kérvényét – nyilván látva az abban foglaltak irreális voltát – egyelőre ad acta tette.⁸

A katolikus egyetem létrehozása így több mint négy évtizedre lekeült a napirendről. A kudarc részben a kialakított tervek lényeges hiányosságaival, részben a KEBE működésével, felelőtlen akcióival függött össze, elsősorban azonban a politikai helyzet alakulásának a következménye volt.

A nevelőképző főiskolák ügye

1945 után előtérbe került a pedagógusképzés reformja, rendszerének átalakítása, elsősorban annak következtében, hogy a nyolcosztályos általános iskola kiépítése mind minőségi, mind mennyiségi tekintetben új követelményeket vetett fel e képzéssel szemben. A pedagógusképzés reformjáról hosszas vita folyt, számos javaslat, tervezet készült, végül is 1947 tavaszán az a döntés született, hogy az általános iskola alsó és felső tagozatában való tanításra egyaránt felkészítést nyújtó nevelőképző főiskolákat kell létrehozni. Ezek a kormányzat szándéka szerint állami intézmények lennének, már a koalíciós pártok képviselőinek említett 1947. március 5-i albizottsági ülése is elengedhetetlenül szükségesnek tekintette „az egységes, demokratikus és állami” nevelőképzést.

Mindszenty 1947. április 10-én ez ügyben levelet írt Ortutaynak: „Tudomást szereztem arról, hogy a kormányzat a nevelőképzés rend-

⁸ Esztergomi Primási Levéltár [a továbbiakban: EPL] 1167/1948., 3404/1948., 4361/1948.; EFL 2824/1947., 5435/1947.; A magyar katolikus...296-297., 304-305., 348-349. o.; *Mészáros István: Boldogasszony Éve. 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja.* Ecclesia, Budapest, 1994. 85-86. o.

szerének megváltoztatását vette tervbe. [...] az egyház a nevelőképzés reformjával kapcsolatban is hallatni kívánja szavát”. Hangsúlyozta, hogy „az egyház a tanítóképzésnek–nevelőképzésnek jogát a maga számára továbbra is kívánja, ahhoz ragaszkodik”. (Megjegyzendő, hogy az 1946–47-es tanévben a tanító-, illetve tanítónőképző intézetek több mint háromnegyed része egyházi intézmény volt, 55%-a katolikus.) A miniszter azzal válaszolt, hogy az abban foglaltakat „megfontolás tárgyává fogja tételni”.

Időközben a VKM megkezdte a nevelőképző főiskolák létesítésének jogi előkészítését, erre vonatkozó törvényjavaslatát Ortutay június 19-én terjesztette az MT elé. A törvényjavaslat értelmében e főiskolák „felállítására és fenntartására az állam feladata”, a polgári iskolai tanárképző főiskolák, a tanító(nő)képző intézetek és líceumok fokozatosan megszűnnek, illetve nevelőképző főiskolává vagy más iskolává alakulnak át. A törvényjavaslat véleményezése során a VKM általános iskolai ügyosztálya, valamint az Igazságügyminisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium felhívta a figyelmet arra, hogy e törvényjavaslat egyes paragrafusai az egyházak iskolafenntartási jogának korlátozását jelentik, a tanítók magasabb képzésének megkívánása „nem szolgálhat alapot arra, hogy az azok kiképzésére szolgáló tanintézetek fenntartásának jogától a hitfelekezetek megfosztassanak”, „az egyháznak a nevelőképzésre vonatkozó törvényadta jogát elvenni nem lehet és nem is volna célszerű”. Az MT elsősorban erre való tekintettel június 26-i ülésén a törvényjavaslatot levette a napirendről.

A VKM ettől függetlenül folytatta a nevelőképző főiskolák létesítésének előkészítését. Mindszenty – erről bizalmas értesülést szerevezve – javasolta a püspöki kar augusztus 14-i ülésén, hogy tudassák Ortutayval: az egyház igényt tart ilyen főiskolákra. A püspöki kar határozata alapján a primás két nap múlva közölte a miniszterrel az egyháznak Egerben, Esztergomban és Budapesten egy-egy katolikus nevelőképző főiskola felállítására vonatkozó igényét. Ortutay szeptember 5-i válasza: „egyelőre a nevelőképző főiskolák általános megvalósítása késik, csupán két, esetleg három nevelőképző főiskola felállítására gondolunk. A további nevelőképző főiskolák felállítása és e kérdés általános érvényű letárgyalása már az új kormány feladata lesz.” A püspöki kar október 8-i konferenciáján foglalkozott ismét e kérdéssel. A primás bejelentette, hogy a nevelőképző főiskolák „megvalósításának ügye állítólag küszöbön áll, és meglepetésszerűen fog jönni”, majd ismertette a katolikus nevelőképző főiskolák létesítésére vonatkozó tervét. Mindszenty október 16-án a miniszternek írt le-

velében a püspöki kar nevében tiltakozott „a rólunk is, nélkülünk is folyó terv ellen. A terv leállítását kérem, vagy fenntartjuk magunknak a jogot az említett három főiskolához.”

A VKM még e hónapban magasabb szintű jogszabály nélkül, miniszteri utasítással létrehozta – pedagógiai főiskola elnevezéssel – Budapesten és Szegeden az első két főiskolát. Ortutay csak ezt követően, november 6-án válaszolt a primásnak, megismételve a szeptember 5-i levelében foglaltakat: a nevelőképző főiskolákat a költségvetés megszavazása előtt nem lehet felállítani, ehhez törvény vagy legalábbis kormányrendelet szükséges. Ezért egyelőre – a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskola költségvetési keretének terhére – kísérleti jelleggel csak két főiskola első évfolyamának megnyitására volt lehetőség. Három katolikus főiskola felállításáról – írta – addig nincs módja nyilatkozni, amíg a nevelőképzés új rendjét illetően a törvényhozás nem intézkedik, e főiskolák jogi helyzetének szabályozására pedig nem tartja magát illetékesnek. Végül közölte, hogy a két főiskola létesítése semmiben sem sérti a katolikus egyház törvényes jogait, az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző főiskolája zavartalanul folytathatja működését, „az állam által felállított két főiskolai évfolyam pedig nem zárja ki azt, hogy a kérdés végleges rendezésekor a katolikus egyház szempontjai is tárgyalás alá kerüljenek”. E választ a püspöki kar a december 10-i konferencián tudomásul vette.

Utoljára 1948. március 11-i konferenciáján foglalkozott a püspöki kar a nevelőképző főiskolák ügyével. A hercegprimás beszámolt arról, hogy a katolikus főiskolák létesítésére vonatkozó igénybejelentésre a minisztertől kertelő válaszok jöttek. Ezért felkérte a Katolikus Tanügyi Főhatóságot, hogy a három érseki székhelyen nevelőképző főiskola felállításának és az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző főiskolája átszervezésének tájékoztató költségvetését és tanszékszükségletét készítse el. Ez meg is történt. Az utóbbi főiskola átszervezéséhez február 18-án kérte a VKM beleegyezését, de választ nem kapott. Ismertette továbbá, hogy a Szent Benedek rend főapáthelyettese is kérvényt nyújtott be a Pannonhalmán működő főiskola tanárképző intézetének nevelőképző főiskolává való átszervezésének engedélyezésére („van rá remény, hogy megkapják”). Végül közölte, hogy elkészültek a számítások „arra az esetre, ha a nevelőképző főiskolákat a magunk erejéből kellene megcsinálni”.

A püspöki kar fenti tervei a „fordulat évében” történt politikai hatalmi változások következtében nem valósulhattak meg, a katolikus nevelőképző főiskolák létrehozására nem kerülhetett sor. 1948 júni-

usában az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző főiskoláját is államosították (majd 1949 nyarán megszüntették).⁹

Az egyetemi lelkészségek tevékenysége

1945 után a katolikus egyház vezetése nagy súlyt helyezett az egyetemi-főiskolai lelkészségek hálózatának kiszélesítésére, tevékenységük intenzívebbé tételére. A már működő, csekély számú lelkészen kívül egyetemi, illetve főiskolai lelkészt neveztek ki a Műegyetem Közgazdaság-tudományi Karára, soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karára, a debreceni, a pécsi és a szegedi tudományegyetemre, az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karának budapesti, keszthelyi és mosonmagyaróvári osztályaira, a Testnevelési Főiskolára, a Színművészeti Akadémiára és az Iparművészeti Főiskolára; összesen 11 egyetemi-főiskolai lelkész működött ezekben az években.

A katolikus egyetemi, főiskolai lelkészek – az 1945 előtti évekhez képest – szélesebb körű, sokoldalú tevékenységet fejtettek ki. A vasárnapi egyetemi istentiszteleteken tartott szentbeszédeken és a húsvéti lelkigyakorlatokon kívül világnézeti és hittudományi előadásokat tartottak. Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban, hogy a szegedi egyetemi lelkész az 1946–47-es tanév I. félévében 16 szociológiai tárgyú előadást tartott. Keresztény szociológiai előadássorozat rendezését Tihanyi Tibor, a budapesti tudományegyetemi lelkész is kívánatosnak tekintette.

Az egyetemi lelkészek Mária-kongregációkat szerveztek, szoros kapcsolatokat építettek ki a Katolikus Főiskolai Diákszövetséggel (amelynek egyházi elnöke 1946 szeptemberétől Tihanyi Tibor volt). Működésüket az Actio Catholica Főiskolai Bizottsága igyekezett összehangolni. A munka hatékonyabbá, szervezettebbé tétele érdekében a budapesti tudományegyetemi lelkész a már az előző években kialakított – kissé bürokratikus jellegű – ügycsoportrendszer mellett mozgalmi alapon működő sejtjellegű „apostoltestületeket” szervezett, a Műegyetem budapesti mérnöki karain pedig 1947-ben külön egyházközség létesült.

Az egyetemi lelkészek tevékenységének fontos részét alkotta a szociális munka (menzák szervezése, segélyek szétosztása stb.). A Kato-

⁹ MOL XIX-I-1-s 4504/1947., 5085/1947.; Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. 1945–1948. 688–690., 704–705. o.; A magyar katolikus ...244., 263., 295–296., 330. o.; EPL 3081/1948.

likus Egyetemi Szociális Iroda (KESZI) működése mellett több intézményben a szociális munka az egyetemi lelkész, ill. a kongregáció irányítása alatt állt. Egyes lelkészek kulturális rendezvényeket, kirándulásokat, nyári táborozást is szerveztek. Működésük a tágan értelmezett pasztorális munkán túlmenően – különösen a fővárosi intézményekben – a politikai tevékenységre is kiterjedt, ami 1946 júliusa, a Foederatio Emericana megszüntetése után kapott nagyobb hangsúlyt. (Mint Tihanyi Tibor írta 1947. november 15-i jelentésében: „A lelkészség közvetlen sohasem avatkozott a diákpolitikába, mert nem veszélyeztethette a reá bízott evangéliumi érdekeket. A háttérből azonban hatékonyan segítette a választásokon a katolikusok szervezkedését.”) E tevékenység leginkább a műegyetemi lelkészségre volt jellemző; egyes akciói – így a rendszeres hitoktatás bevezetésére irányuló háromszori aláírásgyűjtés is – jórészt politikai tendenciájúak voltak.

Az egyetemi lelkészségek sokrétű munkássága azonban korlátozott eredményekkel járt. A vasárnapi szentmiséken és még inkább a lelkigyakorlatokon viszonylag kevés hallgató vett részt. A katolikus hallgatóknak csak töredékét lehetett bevonni a kongregációk munkájába. (A budapesti tudományegyetem mintegy 4700-ra becsült katolikus hallgatója közül 1947 őszén mindössze 139 volt kongreganista, néhány vidéki intézményben pedig nem is alakult kongregáció.) A rendszeres egyetemi-főiskolai hitoktatást nem sikerült megvalósítani. Az Actio Catholica Főiskolai Bizottságának 1947. február 4–5-i konferenciája, valamint az Actio Catholica 1947. májusi helyzetjelentése a hiányosságok, problémák, a lelkészek nem kielégítő működésének okait a hallgatók érdektelenségében, a munka tervszerűtlenségében, a lelkészek nagyobb részének a hallgatók életkori sajátosságait figyelmen kívül hagyó, „atyáskodó” középiskolás stílusában, valamint a lelkészek intézmények közötti aránytalan megosztásában jelölte meg. Mindebben természetesen nem kis szerepe volt a politikai helyzet alakulásának, az egyetemeken a baloldali MEFESZ növekvő befolyásának is. 1947. október 8-i konferenciáján a püspöki kar is foglalkozott az egyetemi lelkészek működésével. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök az egységes, tervszerű irányítás szükségességét hangsúlyozta, a konferencia Mindszenty javaslatára úgy határozott, hogy az egyetemi lelkészek rendszeresen tartsanak értekezletet. A püspöki kar – az Actio Catholica említett jelentésében foglaltak alapján, az aránytalanságok megszüntetésére – több személyi változtatást is végrehajtott; mindez azonban a következő hónapok munká-

jában, az egyház számára mindinkább kedvezőtlené váló politikai viszonyok között nem eredményezett fejlődést.¹⁰

A budapesti református egyházmegyei lelkész tevékenysége sokkal szűkebb körű volt; lényegében az egyetemi istentiszteletek és bibliaórák tartására korlátozódott. Ezekon kívül néhány esetben egyetemi evangelizációt, a Soli Deo Gloria Szövetségben előadásokat szervezett, és részt vett e szövetség pünkösdi, valamint nyári balatonszárközi konferenciáinak munkájában is. Az 1945 előtt kiemelkedő tevékenységet kifejtő Kiss Sándor konventi, majd egyházmegyei főiskolai lelkész 1946-tól a VKM-ben dolgozott, és csak a munka irányítását vállalhatta; megfelelő színvonalú pótlását nem tudták biztosítani. A fő nehézséget az jelentette, hogy az egyetlen budapesti egyetemi lelkész a három budapesti egyetem 15 fakultása és az 5 főiskola református hallgatóinak lelkigondozását egymaga nyilvánvalóan nem tudta ellátni. Ezért az egyházmegye Ifjúsági Albizottsága 1947-ben azt javasolta, hogy a hallgatók az egyházközségek életébe kapcsolódjanak be, és ennek érdekében a három legjobban érdekelt egyházközség (Kálvin téri, kelenföldi, fasori) életéhez kapcsolódva legalább egy egyetemi és főiskolai missziós lelkészi állás szervezését tartotta szükségesnek. Ez meg is valósult: 1948-ban a második, majd 1949 februárjában a harmadik lelkészi állást is megszervezték; a lelkészek munkája továbbra is a bibliaórák és az istentiszteletek tartására terjedt ki. Konventi főiskolai lelkész 1945 után – minthogy Vatai László a VKM-be nyert kinevezést – már nem működött.¹¹

Az evangélikus egyetemi lelkész – ezekben az években is Dezséry László – működése a református lelkész(ek)éhez képest némileg szélesebb körű volt. Rendszeresen tartott egyetemi istentiszteleteket („a múlthoz képest ugyan – mint írta – kis látogatottság mellett”). Az Evangélikus Keresztyén Ifjúsági Egyesülettel szorosan együttműködve, részben annak keretei között bibliaköröket szervezett, adventben és böjtbten évenként csendeshetet rendezett, és részt vett az egye-

¹⁰ A magyar katolikus... 229., 257–278., 270. o.; *Mózessy Gergely*: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története. In: Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 17. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 1997. 44–49., 60–69, 74–77., 80–103., 107–116., 121–124., 143–159. o.

¹¹ Ráday Levéltár. A Budapesti Református Egyházmegye 1945. október 19-i, 1946. október 10-i, 1947. június 27-i és október 10-i, 1948. október 8-i, 1949. február 9-i és június 30-i közgyűlésének jegyzőkönyve, A dunamelléki református egyházkerület 1947. november 20-i közgyűlésének jegyzőkönyve.

sület nyári táborainak munkájában is. Tevékenysége kiterjedt a szociális feladatokra: helyreállította a Protestáns Diákmenzát és létrehozta az Evangélikus Egyetemi Leányotthont. Dezséry bekapcsolódott az ökumenikus munkába, 1947 őszén a Magyarországi Ökumenikus Bizottság ifjúsági albizottságának elnökévé választották, és kapcsolatot épített ki a nemzetközi keresztyén ifjúsági egyesületekkel. Az evangélikus egyetemi hallgatók körében – bár nem intézményes formában – lelkigondozó munka folyt egyes vidéki egyetemi városokban (így Pécsen és Sopronban) is.¹²

Az államszocialista korszak első másfél évtizede

A sztálinista típusú politikai rendszer fokozatos kiépítésével, az államszocialista periódus kezdetén az egyházi felsőoktatási intézmények helyzetében még viszonylag kevés változás történt. A nem állami iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvény rendelkezései csak az egyházak világi oktatást folytató intézményeire – a jogakadémiákra és az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző főiskolájára – terjedtek ki, „a kizárólag egyházi célokat szolgáló” tanintézetekre, így a hittudományi főiskolákra a törvény rendelkezései nem vonatkoztak. Nem államosították a törvény végrehajtási rendelete értelmében „az államérvényes diplomát ki nem adó” egyházi tanárképző főiskolákat és lelkészképző intézeteket sem (így a debreceni Református Kollégium, valamint a Szent Benedek rend pannonhalmi tanárképző intézete egy ideig folytathatta működését). Nem változott a három egyetemi hittudományi kar státusa sem (a kormány és a református, majd az evangélikus egyház közötti egyezmény szerint a debreceni, illetve a soproni teológiai fakultás és a VKM között „az eddigi jogviszony változatlan marad”).

A hittudományi karok oktatási színvonalát ezekben az években néhány személyi változás hátrányosan érintette. Horváth Sándort, a budapesti katolikus teológiai fakultás egyik legkiemelkedőbb tanárát 1949 őszén, nyilvánvalóan politikai okokból rendelkezési állományba helyezték (és e kar tanszékeinek számát ideiglenesen 9-re

¹² Dezséry László: Az egyetemi lelkigondozás helyzete. Lelkipásztor, 1947. január. 21–23. o.; A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944–1946. évi egyesített közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1947. 57–58. o.; Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL) A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1949. évi április hó 7. napján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

csökkentették). A soproni evangélikus teológiai fakultáson id. Pröhle Károly – aki nyugdíjba vonulása után is ellátta tanszéki munkáját – véglegesen kivált az oktatásból, Podmaniczky Pál pedig elhunyt. A debreceni református hittudományi kar működését az nehezítette meg, hogy 1949 végén a központi épületből a Református Kollégiumba kellett átköltöznie, minthogy addigi helyiségeire szükség volt az akkor szervezett Természettudományi Kar elhelyezése érdekében. A teológiai oktatás kevéssé módosult ezekben az években. Az evangélikus egyház 1949. április 5-i közgyűlése megbízta az egyetemes lelkészképző bizottságot az ötéves tanulmányi és vizsgálati rend revíziójának mérlegelésével, valamint a szükségesnek ítélt reformok előkészítésével. E bizottság a szabályzat megváltoztatását nem tartotta szükségesnek, az ötéves tanulmányi idő fenntartása mellett foglalt állást, viszont javasolta a segédlelkézszi szolgálatban eltöltendő idő egy évre csökkentését (figyelembe véve, hogy a gyülekezeti lelkézszi szolgálatra való előkészítés az ötéves képzés keretei között a korábbiakhoz képest sokkal alaposabban történik). A politikai változások hatására egy-két új tantárgy oktatását kezdték meg a hittudományi karokon. Így az evangélikus teológiai fakultáson erősítették a már 1946-ban bevezetett társadalomtudományi oktatást, s azt 1949-ben a szigorlati tárgyak közé is felvették; az 1949–50-es tanév I. félévének tanrendjében a Bevezetés a szociológiába és a Közgazdaságtani alapismeretek c. előadások is szerepeltek, s a szociográfiai szeminárium elnevezése világnézeti szemináriumra módosult. A katolikus hittudományi kar 1949–50-es II. félévi tanrendje a Vallásszociológia és A szociális eszmény az ószövetségben c. előadásokat is tartalmazta.

1948 ősztől a hittudományi karokon is meghatározták a felvehető hallgatók létszámát, kiválasztásukra felvételi bizottságot alakítottak (amelynek határozatát a VKM erősítette meg). A bizottság egyik tagját a vonatkozó rendelet értelmében a VKM jelölte ki (az evangélikus hittudományi karra a VKM nem küldött képviselőt, közölve, hogy „vétojogát a felvételek jóváhagyása alkalmával fogja érvényesíteni”). A rendelet szerint az érettségi eredményének figyelembevételével „a szükséghez képest” szóbeli vagy írásbeli vizsga is tartható, amelyen „a felvételre jelentkező általános műveltségi fokáról, demokratikus magatartásáról és a választott tanulmányokra való alkalmasságáról” kell meggyőződni. A felvételi vizsgán a teológiai fakultásokon öt szakmai és öt ideológiai kérdésre kellett válaszolni. (A debreceni hittudományi karon például a következő kérdésekre: „Mit tehetünk az egyetemes béke érdekében?” „Miben fejlesztette tovább Le-

nin és Sztálin a marxizmust?” „A hazafiság helyes és helytelen értelmezése”.)

A külföldi magyar egyházi intézetek helyzete bizonytalan volt ezekben az években. A Pápai Magyar Egyházi Intézet állami dotációját 1948 decemberében megszüntették, és működését a Római Magyar Akadémia épületében adminisztratív intézkedésekkel korlátozták, a Pázmáneum magyar egyházi irányítása pedig Mindszenty letartóztatása és elítélése után megszűnt. 1949-től a hazai egyházmegyékből sem Rómába, sem Bécsbe nem küldhettek új ösztöndíjasokat.¹³

1950 nyarától, az MDP Központi Vezetőségének a klerikális reakció elleni harcról szóló 1950. május 31-i határozata után az egyházi felsőoktatási intézményekben, a teológiai oktatás terén is fokozottan tapasztalható volt a diktatórikus rendszer elnyomó egyházpolitikájának hatása. A Központi Vezetőség ülésén Révai József előadói beszédében a hittudományi karokkal is foglalkozott: „Az egyetemeken sem lehet helye többé a teológiai, hittudományi fakultásoknak. Egyrészt azért, mert a marxizmus–leninizmus világnézete alapján történő tudományos oktatás nem történhetik a teológiai oktatással azonos szervezeti keretben, másrészt azért, mert az egyetemek és főiskolák állami tanintézetek, az egyház és az állam szétválasztásából pedig logikusan következik, hogy a teológiai oktatás, a papképzés kizárólag egyházi ügy és nem állami feladat. A teológiai karokat tehát át kell adni az egyházaknak.” Ezt tartalmazta – az állam és az egyház szétválasztásának elvére hivatkozva – a párthatározat is, és ennek megfelelően született meg az 1951. évi 23. törvényerejű rendelet „az egyetemi hittudományi karoknak az egyházak részére való átadása” tárgyában.

A teológiai fakultások kiválása az állami egyetemek szervezetéből – az állam és az egyház szétválasztása követelményének következetes érvényesítése szempontjából – elvileg racionális lépésnek tekinthető. Ez hazánkban már a dualizmus korában is felmerült, ez idő tájt pedig jó néhány nyugat- és dél-európai országban az egyetemek nem

¹³ Magyar Törvénytár. 1948. évi törvénycikkek. Budapest, 1949. 203. o.; Magyar Közlöny. Rendeletek Tára. 1948. 1458., 1655–1656. o.; Magyar Közlöny. Hivatalos Lap. 1948. október 9. 3. o.; Evangélikus Élet, 1948. 3. sz. 3. o., 1949. 4. sz. 3. o.; EOLA magyarországi evangélikus egyházegyetem 1949. évi rendes közgyűlésének és 1950. március 3-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve; MOL XIX-1-1-h 201856/1948., 213834/1949., 1400-201/1949., 1412-2/1949., 1432-4/1949.; Csorba László: i. m. 77–80. o.

rendelkeztek teológiai fakultásokkal. Megjegyzendő még, hogy más meggondolások alapján a Szentszékeknek is már a 20-as évek elejétől fenntartásai voltak az állami egyetemeken működő hittudományi karokkal szemben (minthogy ezek esetében az egyházi irányítás közvetlen formában nem volt érvényesíthető). A hittudományi karok leválasztása azonban ekkor – akárcsak más államszocialista országokban – a diktatórikus rendszer ideológiai-politikai érdekeinek megfelelően történt.

A katolikus püspöki kar 1950. augusztus 29-i konferenciáján rendelkezett a Római Katolikus Hittudományi Akadémia felállításáról. Egyúttal kialakította az akadémia tanári karát: Aistleitner Józsefet és Marczell Mihályt – valószínűleg politikai nyomásra – nyugdíjazta (Aistleitner azonban előadóként továbbra is részt vett az oktatásban, Marczell pedig a Központi Szeminárium rektora lett), többi professzort megerősítette, továbbá két új professzort és két intézeti tanárt nevezett ki, illetve választott meg. Az akadémia felállításáról kötött egyezmény értelmében a kormány tudomásul vette, hogy a római katolikus egyház „a magasabb papképzés biztosítása érdekében” teológiai akadémiát létesít, amely államsegélyben részesül. A kormány hozzájárult a megszűnő kar könyvtárából az általános vallástudományi, valamint a teológiai tudományok műveléséhez szükséges egyéb könyvek és folyóiratok átadásához („kivéve a középkori kódexeket és nyomtatványokat és azokat a könyveket, amelyek különös könyvészeti értékkel bírnak, vagy amelyekre általános tudományos érdekből közkönyvtáraink igényt tartanak”), az akadémia tantermei és egyéb helyiségei számára szükséges berendezési és felszerelési tárgyakat pedig bérbe adja. Az egyezmény értelmében az akadémia addigi helyiségeit csak augusztus 31-éig használhatta, s át kellett költöznie a Központi Szemináriumba, ahol szűkösebb körülmények között működött.

A debreceni református hittudományi kar teológiai akadémiaivá alakítása személyi változások nélkül történt. Az akadémia létesítésére vonatkozólag a kormány és a tiszántúli református egyházkerület közötti egyezmény a katolikus hittudományi akadémia felállításáról kötött egyezményhez hasonló tartalmú volt, de lehetővé tette a berendezési-felszerelési tárgyak bérbe adása mellett azok megvásárlását (az akadémia egyházi főhatósága az utóbbi megoldást választotta). Az Evangélikus Teológiai Akadémia megalakításáról az egyetemes közgyűlés 1950. szeptember 29-i ülésén határozott. Egyúttal megválasztotta a tanárokat (köztük két új tanárt). A megválasztott tanárok

közül kettőt – Kiss Jenőt és Jánossy Lajost – az intézményben jelentős szerepet játszó hallgatóság követelésére rövidesen nyugdíjaztak. A kormány a fakultás addigi épületét az akadémiának bérbe adta, 1951 áprilisában azonban a püspöki értekezlet – az új püspökök követelésére – úgy döntött, hogy a következő tanévtől az akadémia Sopron helyett a fővárosban folytassa működését, az evangélikus gimnázium fasori épületében. Ez meg is történt, a következő évtizedekben az intézmény többször is arra kényszerült, hogy más épületbe költözzön.¹⁴

A kormány és a katolikus egyház között 1950. augusztus 30-án aláírt egyezményben a hittudományi főiskolákról nem történt említés. (A püspöki kar ugyan az egyezményhez Függelékét kívánt csatolni, amelyben „A papnevelés szabadsága minden fokon” pont is szerepelt volna, Rákosi határozott ellenzése miatt azonban e Függelékét nem csatolták az egyezményhez.) Az érseki és püspöki hittudományi főiskolák tovább működtek, sőt 1950-ben Nyíregyházán görög katolikus, Hejcén pedig a csonka kassa-rozsnói egyházmegyéék számára hittudományi főiskola létesült (ez utóbbi csak másfél évig állt fenn). A szerzetesrendek számának drasztikus csökkentése – mindössze az 1950-es egyezmény értelmében az egyháznak visszaadott középiskolákban az oktatás ellátásához szükséges tanítórendek működésének engedélyezése – következtében viszont a 12 szerzetesrendi hittudományi főiskola közül csupán három (egy-egy bencés, ferences és piarista) maradhatott meg.

1951 tavaszától–nyarától, adminisztratív eszközök alkalmazásával az elnyomó – elsősorban a katolikus egyház ellen irányuló – egyházpolitika újabb szakasza kezdődött. Az MDP Titkársága 1951. május 5-i ülésén – a nemzetközi helyzet és a belső osztályharc kiéleződésé-

¹⁴ Szabad Nép, 1950. június 6. 3–4. o.; Pártmunkás, 1950. 11. sz. 6. o.; Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye. I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztériumi rendeletek. 1950. Budapest, 1951. 101. o.; Magyar Kurír, 1950. szeptember 6. 1. o., szeptember 28. 1–2. o.; *Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (dokumentumok)*. Vigília Kiadó, Budapest, 1990. 347–350. o.; *Borsodi Csaba: A hittudományi fakultások leválasztása a tudományegyetemekről 1950 nyarán*. In: *Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 13. Budapest, 1991. 105–123. o.; *A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya*, Budapest, 1988. 307–310., 333–334. o.; *Evangélikus Élet*, 1950. 34. sz. 1. o., 41. sz. 1. o., 44. sz. 1. o., 1951. 16. sz. 2. o.; *EOL A magyarországi evangélikus egyházegyetem 1950. évi szeptember 21-i és 1951. évi november 9-i rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*.

re hivatkozva – az egyházpolitika módosítását, vezető egyházi személyiségek letartóztatását és az egyházak tevékenységének fokozott ellenőrzésére, korlátozására Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH) felállítását tartotta szükségesnek. E határozatot végrehajtva az 1951. évi I. törvény alapján az ÁEH megkezdte a működését. Az 1951. évi 20. tvr. az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásához kötötte a vezető egyházi tisztségek betöltését. Júniusban Grósz József kalocsai érseket, a püspöki kar elnökét letartóztatták és több társával együtt súlyos börtönbüntetésre ítélték.¹⁵

1951 nyarán megkezdődött a hittudományi főiskolák számának csökkentése. Először a református teológiai akadémiák összevonására került sor: július 17-én az ÁEH elnöke, Kossa István ezt feladatként jelölte meg az egyház vezetői számára. Ez ügyben július 25-én újabb megbeszélés volt, majd a konvent elnöksége még aznap levélben tájékoztatta erről a dunántúli és a tiszáninneri egyházkerület püspökét, egyúttal felhíva őket, hogy akadémiájukra a következő tanévre már ne hirdessenek felvételt. A dunántúli egyházkerület belenyugodott a pápai akadémia megszüntetésébe. Győry Elemér püspök október 11-i jelentése szerint már a 30-as évek elejétől ismételtelen felmerült, hogy nincs szükség négy teológiai akadémiára, az egyház annyit nem is tud fenntartani, s ezért „az adott viszonyok között nincsen más járható út”. A tiszáninneri egyházkerület október 15-i közgyűlése viszont a sárospataki akadémia megszüntetése ellen foglalt állást. A zsinat végül is november 29-i ülésén elfogadta a református egyház teológiai akadémiáiról szóló 1951. évi egyházi törvényt, amely szerint a teológiai akadémiák számát és helyét a zsinat állapítja meg. A zsinat a négy egyházkerületi akadémia összevonásával két országos teológiai akadémiát létesített, működési helyüket Budapesten és Debrecenben jelölve ki.¹⁶

¹⁵ Proletárdiktatúra és egyház, 1951. Közli: *Ólmosi Zoltán*. História, 1991. 5–6. sz. 23–27. o.; Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye. I. Törvények, törvényerejű rendeletek és miniszteri rendeletek. 1951. Budapest, 1952. 3., 86. o.

¹⁶ *Ladányi Sándor*: Vázlatos történelmi áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In: A magyarországi református egyház története. 1918–1990. Tanulmányok. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 129–132. o.; *Majsa Tamás*: Egyházi iskolák csökkentése a „túltermelés” miatt. Ellenzéki Unió, 1989. 5–6. sz. 94–97. o.; Református Egyház, 1951. 20. sz. 8–12. o.; 22. sz. 1–3. o., 23–24. sz. 29. o.; *Pap László*: Tíz év és ami utána következett. 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern–Budapest, 1992. 316–319. o.

A 10 katolikus érseki, ill. püspöki hittudományi főiskola (és a mellettük működő, a papnevelés feladatait ellátó szeminárium) redukálásának kérdése már 1951 augusztusában felmerült, a kalocsai szeminaristákat e hó végén Szegedre költöztették, és a veszprémi főiskola Esztergomba helyezését is tervbe vették. Egyúttal megkezdődött az állam részéről a szemináriumok épületeinek igénybevétele, más egyházi épületekbe kényszerítésük. E folyamatot meggyorsította az a körülmény, hogy 1952. február elején a veszprémi szeminárium önképzőkörének hirdetőtáblájára kitették Mindszenty fényképét, „Imádkozzunk főpásztorunkért, aki harmadik éve szenvedti börtönbüntetését!” szöveggel (amit az Államvédelmi Hatóság vizsgálata és több szeminarista letartóztatása követett). Az ÁEH úgy döntött, hogy a 10 érseki és püspöki hittudományi főiskola közül 6 megszűnik, és – a Római Katolikus Hittudományi Akadémián kívül – csak az egri, az esztergomi, a győri és a szegedi hittudományi főiskola, valamint a nyíregyházi görög katolikus főiskola folytathatja tovább működését.¹⁷

Az ÁEH hatásköre a hittudományi főiskolák felügyeletére, ellenőrzésére is kiterjedt. Ennek alapján informális eszközökkel elérte egyes tanárok és szemináriumi előjárók leváltását, hallgatók kizárását, befolyásolta az új tanárok kinevezését, meghatározta a felvehető hallgatók számát, és olykor tantervi változtatásokat is kezdeményezett. A megyei, illetve fővárosi tanácsoknál működő egyházügyi főelőadók rendszeresen felkeresték a hittudományi főiskolákat, megbeszéléseket folytattak a tanárokkal és a hallgatókkal.

A Rákosi-rendszer egyházpolitikájában a katolikus egyház elnyomása, működésének korlátozása állt előtérben. Ez részben a történelmi előzményekkel, a katolikus egyház korábbi közjogi szerepével, nagyobb befolyásával függött össze, továbbá azzal, hogy ellenállását a hatalom 1948–1951 között csak durva, erőszakos eszközök alkalmazásával tudta megtörni. A protestáns egyházakra a vezetésükben történt személyi változások, a rendszerrel együttműködésre kész lojális püspökök és világi vezetők kinevezése után az egyházpolitika jóval kisebb figyelmet fordított. Az új református és evangélikus püspö-

¹⁷ *Gergely Jenő*: A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 136–137. o.; *Salacz Gábor*: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje. (1948–1964). Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. IX. Görres Gesellschaft, München, 1988. 113–115. o.; *Koncz Lajos*: A papnevelés és papképzés. In: Magyar Katolikus Almanach. II. k. A magyar katolikus egyház élete. (1945–1985). Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1988. 126–129. o.

kök tevékenységének értékelése nem e tanulmány feladata. Annyi talán mégis megállapítható, hogy magatartásuk motívumai személyenként is eltérőek voltak, „pragmatikus” politikájuk pedig az egyház akkori körülmények között való működésének biztosítása érdekében nyilvánvalóan célszerűbb volt, mint a nyílt opposzió vagy a passzív rezisztencia. Kétségtelen azonban, hogy a hatalommal való együttműködésük olykor túlment a szükséges mértéken.

Mindez a teológiai főiskolák helyzetét is jellemezte. A katolikus főiskolákról ezekre az évekre vonatkozólag – az ÁEH 1956 előtti iratanyaga jelentős részének megsemmisülése következtében – kevés tény is ismerünk. A budapesti református teológiai akadémián 1956-ig, Pap László dékánusa idején – a későbbi visszaemlékezések szerint – „a teológiai tudományok művelése és a lelkészképzés szinte zavartalanul folyhatott, a Rákosi-rendszer nyomása alig volt érezhető”, Pap „a budapesti Theológián a lelki-szellemi szabadságnak egy, a Rákosi-korszakban egyedülálló szigetét teremtette meg”. Nem került sor politikai jellegű intézkedésekre – legalábbis tudomásunk szerint – 1952 és 1956 között az ÁEH részéről a Debreceni Református Teológiai Akadémia és az Evangélikus Teológiai Akadémia esetében sem.

Ami a képzés tartalmát illeti: a Római Katolikus Hittudományi Akadémián „az újabb kívánalmaknak megfelelően” (vagyis az ÁEH utasítására) bevezették az alkotmánytan és a politikai gazdaságtan oktatását. A katolikus hittudományi főiskolákon a fő nehézséget ezekben az években továbbra is a latin nyelven folyó oktatás jelentette, minthogy a hallgatók zömének gyenge volt a latin tudása. A református teológiai akadémiák tanulmányi, nevelési, fegyelmi és vizsgaszabályzatát a zsinat 1953. október 14-i ülésén fogadta el. Az új tanterv meglehetősen maximalista volt; az 1940. évihez képest több mint 30%-kal megnövelte a kötelező órák számát. Mintegy 50%-kal nőtt – a héber és a görög nyelvet is beleértve – a bibliai tudományok órakerete. Több új tárgy szerepelt a tantervben, így Az ökumené története és problémái, az Alkotmánytan és A Magyar Református Egyház mai élete. (Ez utóbbi tárgy oktatása – Bereczky Albert püspök zsinati megnyitó beszéde szerint – „lehetővé teszi, hogy teológusainknak a valóságos egyházi élettel s annak népünk és az emberiség életében végzett szolgálataival módjuk legyen életteljes kapcsolatban lenni”.) Csökkent viszont a filozófiai enciklopédia óraszám, és kimaradt a tantervből a belmisszió, a közgazdaságtan és a szociológia. A két teológiai akadémia tanárainak 1954. november 15–17-i, az új tanulmányi rend tapasztalatait megtárgyaló közös konferenciáján a

problémák egész sora vetődött fel. Az evangélikus egyházegyetem 1951. november 9-i közgyűlése szótöbbséggel jóváhagyta a teológiai akadémia új tanulmányi és vizsgaszabályzatát, amely a képzési időt 4 évben állapította meg, előkészítő év elvégzését csak a felvételi vizsgán meg nem feleltek számára téve kötelezővé. Ez – mint rövidesen nyilvánvaló lett – a gyakorlatban nem vált be, és a tanulmányi szabályzat ismételt toldozása-foldozása után az Egyházi Tanács 1954. március 11–12-i ülésén jóváhagyta az 5 éves képzésre való visszatérést kimondó módosított tanulmányi és vizsgálati szabályzatot. Mind a református, mind az evangélikus egyház új vezetői érvényesíteni kívánták a teológiai akadémiákon egyházpolitikai irányvonalukat és az azzal összhangban levő teológiai felfogásukat, a szolgáló egyház teológiáját, illetve a diakóniai teológiát. (A református egyetemes konvent pl. határozatban fejezte ki azt az óhaját, hogy „a tanári karok munkája tudatosítsa a teológiai akadémiákon is egyházunk hitbéli döntését”.) Ezekben az években a teológiai akadémiák több kiváló professzora is elhunyt, így a római katolikus hittudományi főiskolán Takách Ernő, a budapesti református teológiai akadémián Victor János, a debreceni pedig Makkai Sándor. Az új tanárok közül megemlítendő Takács József, Radó Polikárp, Czeglédy István és Nagy Barna neve.¹⁸

Az 1953. júniusi párthatározatot és az új kormány megalakulását követően az egyházpolitikában némi enyhülés volt tapasztalható. Mint Nagy Imre a kormányprogramot ismertető 1953. július 4-i országgyűlési beszédében mondotta: „Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben. Megengedhetetlen e téren adminisztratív eszközök alkalmazása. [...] Adminisztratív vagy más kényszerítő eszköz alkalmazását a kormány elítéli és nem fogja tűrni.” Az újabb politikai fordulat, az 1955. márciusi KV-határozat viszont a régi gyakorlathoz való visszatérést jelentette. Az MDP Titkárságának az ÁEH munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására vonatkozó 1955. július 11-i határozata szerint az elmúlt két évben az egyházra vonatkozó elvi engedmények következ-

¹⁸ Pap László: i. m. 21., 85–86. o.; Török József–Legeza László: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Mikes Kiadó, Budapest, 1999. 38–39. o.; MREZSLA magyarországi református egyház 1951. október 24. napján megnyílt zsinatának irományai. 22. és 24. sz.; Református Egyház, 1953. 20. sz. 5–6. o., 22. sz. 6–13. o.; Evangélikus Élet, 1953. 1. sz. 1. o., 3. sz. 2. o.; Pap László–Bucsay Mihály: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története. 1855–1955. A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1955. 162–165. o.

tében az egyház tevékenysége megélné. „Az egyházpolitikában fellépett jobboldali elhajlást és következményeit fel kell számolni. [...] az egyház részéről megmutatkozó reakciós megnyilvánulást megfelelő adminisztratív eszközök alkalmazásával le kell törni. Az ellenséges tevékenységet kifejtő egyházi személyekkel szemben az ÁEH az eddiginél keményebben lépjen fel.” E határozat szellemében távolították el Takács Józsefet, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia professzorát: 1956. február 22-én közölte az ÁEH az akadémia dékánjával, hogy Takács működését a kormányzat „a papnevelés szempontjából nem tartja megfelelőnek”. (Még 1955 őszén leváltották Ferdinánd Istvánt, az Evangélikus Teológiai Akadémia tanárát is, ez azonban egyértelműen nem az ÁEH, hanem Dezséry László püspök kezdeményezésére történt.)

1956 tavaszán-nyarán a politikai változások hatására némileg ismét mérséklődött az egyházpolitika elnyomó-korlátozó jellege. Ebben a légkörben a katolikus püspöki kar lehetőséget látott az egyház sérelmeinek felvetésére. Tárgyalásokat folytatott Hegedüs András miniszterelnökkel, amelyeken szóba került a szemináriumok kérdése is: a püspökök elmondták, hogy a tanárokat és az előjárókat zaklatják, a kispapokat kiüldözik. A miniszterelnök válasza állítólag a következő volt: „Nézzék meg jól, kiket vesznek fel, a tanárookra pedig hasanak, hogy demokratikus szellemben tanítsanak.” A protestáns egyházakban erősödött a rendszerrel együttműködő püspökök és világi vezetők elleni bírálat. Az októberi forradalom idején a korábbi református és evangélikus püspökök átvették egyházuk vezetését. Az 1948 után megválasztott püspökök lemondásra kényszerültek, és több, az előző években kinevezett egyházi tisztségviselőt leváltottak. Az Evangélikus Teológiai Akadémián lemondatták a dékánt, állásáról pedig egy intézeti tanárt és a Lelkésznevelő Intézet vezetőjét.

A forradalom leverése után a restaurációt csak lassan tudták megvalósítani. A Kádár-kormány 1957. január 6-án nyilvánosságra hozott, a legfontosabb feladatokról szóló nyilatkozata az állam és az egyház viszonyával kapcsolatban a következőket tartalmazta: a kormány tiszteletben tartja az egyházakkal létesített egyezményeket, ugyanakkor elvárja, hogy az egyházak a konszolidáció érdekében az állam és a törvények teljes tiszteletben tartásával töltsék be hivatásukat; a kormány nem tűrheti, hogy bármely egyháznak „bármely szervét vagy funkcionáriusát bárki is a Magyar Népköztársaság törvényes rendje ellen irányuló politikai reakció céljai szolgálatába állítsa. Megengedhetetlennek tartja a kormány azt is, hogy az egyházak

tagjai közül valakit is az egyházi funkciók vagy szolgáltatások tekintetében haladó politikai nézetei miatt az ország törvényeit sértő módon hátrányos megkülönböztetésben részesítsenek.” Két hónap múlva az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága határozatot hozott az egyházi vezetésben szükséges személyi változtatásokról és ennek érdekében „az állam legfőbb felügyeleti jogának” gyakorlására vonatkozó törvényerejű rendelet kiadásáról. Az 1957. évi 22. tvr. rendelkezései a teológiai főiskolákra is kiterjedtek: a hittudományi akadémiák, főiskolák rektori, dékáni és tanári állásaira történő kinevezéshez, valamint az áthelyezéshez és elmozdításhoz állami szerv előzetes hozzájárulására volt szükség. Az ÁEH egyébként 1956. december 31-ével mint önálló intézmény megszűnt, és a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalaként, mint minisztériumi főosztály működött tovább.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. június 10-i ülésén átfogóan foglalkozott az állam és az egyházak viszonyával, az egyházpolitika kérdéseivel. Az egyházpolitika „kemény” irányvonalát tükröző határozat szerint az egyházi reakció „az ellenforradalom alatt nagyon gyorsan talpra ugrott és megragadta az egyházi kulcspozíciókat. Fokozódott [...] az egyházi reakció támadása állami és társadalmi rendünk ellen az ellenforradalom fegyveres leverése után.” A párthatározat feladatként jelölte meg az egyházi reakció elleni harc fokozását („kíméletlen politikai harcot kell folytatni, szükség esetén adminisztratív eszközök igénybevételevel is a klerikalizmus [...] törekvéseinek megsemmisítésére”), a kulcspozíciók visszaszerzését: a megüresedő püspöki és más vezető állásokba „kizárólag lojális egyházi emberek kerülhetnek”. A PB ülésén többen is foglalkoztak a teológiák helyzetével. Az Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János az intézmények demokratizálására átfogó terv kidolgozását tartotta szükségesnek. Ezen a téren – mint mondotta – „kevés eredményt tudtunk elérni. A katolikusoknál úgyszólván semmiféle formában nem tudtunk előrejutni”. Felvetődött az ülésen a hittudományi főiskolák hallgatói létszámának csökkentése, a felvételek során a politikai szempontok érvényesítése, a politikailag nem megfelelő hallgatók felszentelésének megakadályozása.

E határozat szellemében, a diktatórikus egyházpolitika jegyében a hittudományi főiskolákon az adminisztratív intézkedések széles körű alkalmazására, a tanárok és a hallgatók egész sorának eltávolítására került sor. Már ezt megelőzően 1957-ben – 1956. októberi tevékenységük miatt – a Római Katolikus Hittudományi Akadémia több

hallgatóját letartóztatták. Pap Lászlót, a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánját lemondásra kényszerítették, majd 1958-ban az akadémiaőről is eltávolították. (Egyidejűleg Nagy Barnát is elmozdították tanári állásából.) Ugyancsak 1958-ban az Evangélikus Teológiai Akadémiaőről a régi professzorok többségét – Wiczian Dezsőt, Karner Károlyt és Sólyom Jenőt – távolították el. (Az Egyháziügyi Hivatal illetékes munkatársa még két tanár leváltását is javasolta, erre azonban nem került sor.)

Az adminisztratív intézkedések foganatosítása lényegesen nagyobb mérvű volt a katolikus hittudományi főiskolákon. Ennek során a legsúlyosabb intézkedések 1959-ben a budapesti akadémián történtek, amikor is a hallgatók túlnyomó részét kizárták, több tanárt és szemináriumi elöljáróját eltávolították. A történeteket röviden ismertette: a kispapok már 1958-ban sem vettek részt a békegyűlésen, 1959. január végén pedig mindössze négyen mentek el rá. Ezért a „felbujtónak” tekintett 14 hallgatót kizárták az akadémiaőről. Szörényi Andor prodékán az Új Ember március 1-jei számában közölt nyilatkozatában elítélte e hallgatók magatartását. Március 10-én az akadémia hallgatói levelet intéztek a püspöki kar tagjaihoz és az Egyháziügyi Hivatalhoz, amelyben szolidaritást vállaltak a kizárással, s azok visszavételét, a Szörényi-nyilatkozat visszavonását kérték. A püspöki kar március 18-i konferenciáján foglalkozott az ügygel, és ezt követően minden püspök „engedelmességi nyilatkozat” aláírását kívánta meg saját kispapjaitól (az ügy kapcsán is). A kispapok túlnyomó többsége e nyilatkozat aláírását megtagadta, mire elbocsátották őket az akadémiaőről. Közülük sokan később más hittudományi főiskolán, néhányan pedig a budapesti akadémián folytathatták tanulmányaikat, míg másokat 1960-ban titokban pappá szenteltek (ezek azonban hosszú éveken át nem kaphattak működési engedélyt). 1959-ben az ÁEH „szorgalmazására” nyugdíjazták az akadémia két tanárát – Artner Edgárt és Galla Ferencet –, továbbá eltávolították a Központi Szeminárium három elöljáróját. Az adminisztratív intézkedések kiterjedtek a katolikus hittudományi főiskolákra is, 1958 és 1960 között 15 tanárt és szemináriumi elöljárót váltottak le. Számos hallgatót kizártak, egyes esetekben pedig letartóztatások is történtek, így 1961-ben a budapesti akadémia négy, 1959-ben elbocsátott hallgatóját tartóztatták le, és ítélték 3-12 évi börtönbüntetésre. A szerzetesrendi főiskolákon hasonló intézkedésekre nem került sor; ezekre a hatóság igen kevés figyelmet fordított.

Az Egyházügyi Hivatal 1959. április 3-án tervezetet készített „a papnevelés demokratizálására”, majd e tervezet alapján május 9-én kidolgozta „A papnevelő intézetek helyzete és az azzal kapcsolatos feladatok” c. javaslatot. Ez utóbbi azt hangoztatva, hogy ezek az intézmények „nemcsak az egyházi, hanem a politikai reakciónak is fellegvárai voltak”, és „a teológiákon még jelenleg is uralkodó a reakciós irányzat”, a fő célkitűzésnek azt tekintette, hogy „szétverjük az ott még egységben fellépő reakciós erőket és a teológiákat fokozatosan a haladó erők bázisává fejlesszük”. Ennek érdekében feladatként jelölte meg a politikailag kifogás alá eső tanárok leváltását, az utánpótlásra alkalmas „haladó papok” névsorának összeállítását, a hallgatók politikai nevelése céljából a társadalomtudományi oktatás bevezetését, a hivatal vétőjogával élve „a kifejezetten ellenséges családok” gyermekei felvételének megakadályozását (arra is törekedve, hogy „a papi utánpótlás a tényleges minimális szükségletre csökkenjen”), a már felvett hallgatók felülvizsgálását és a politikailag kifogásolható elemek kizárását, ill. felszentelésük engedélyezésének megtagadását, a budapesti református teológiai akadémia debrecenibe beolvasztásának előkészítését.

E feladatok végrehajtásáról az ÁEH – amely 1959 júniusától ismét önállóvá vált – 1960. szeptember 6-án számolt be. Eszerint 20 tanárt leváltottak (megjegyezve, hogy még mindig 30 reakciós tanár van a teológiákon); az utánpótlásra vonatkozó javaslat nem készült el; a társadalomtudományi tanszék felállítására csak a budapesti katolikus hittudományi akadémián és a két református teológiai akadémián került sor (de e tárgyat előadják az evangélikus teológián is); az 1959–60-as tanévre csak 84 I. éves hallgatót vettek fel, 33 főt elutasítottak. A két református teológiai akadémia összevonása érdekében érdemleges előkészítő munka nem folyt, és e kérdés rövidesen lekerült a napirendről.

Lényegében az egyházpolitika kemény irányvonalát erősítette meg az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. március 1-jei határozata is: „Azok ellen az aktív reakciós papok ellen, akik nyílt vagy burkolt tevékenységet fejtenek ki államunkkal szemben, mind a politikai leleplezés eszközeivel, mind pedig adminisztratív rendszabályok alkalmazásával fel kell lépni.”

A fenti intézkedések következtében a hittudományi akadémiák és főiskolák hallgatóinak létszáma lényegesen – a katolikus teológiákon 1958–59. és 1963–64. között mintegy 38%-kal – csökkent. (A Belügyminisztérium 1964. december 3-i összefoglaló jelentése szerint:

„A növendékek száma egészséges csökkenést mutat.”) A felvételre jelentkezők színvonala évről évre romlott, sokan csak elégséges érettséggel jelentkeztek. A tanári karok minőségi összetétele a katolikus hittudományi főiskolákon és az evangélikus teológián szintén kedvezőtlenül alakult. A katolikus főiskolák esetében – több jeles tanár eltávolítása mellett – ehhez hozzájárult a megfelelő utánpótlás hiánya. Egyes tehetséges fiatal teológusok még 1948-ban – részben Mindszenty felszólítására – elhagyták az országot, mások politikai okokból nem kerülhettek a főiskolák tanári karába, és 1964-ig nem volt lehetőség a római Pápai Magyar Egyházi Intézetben posztgraduális tanulmányok folytatására. Kétségtelen továbbá, hogy az igen alacsony fizetések miatt a teológiai tanári pálya nem volt éppenséggel vonzó. A két református teológiai akadémia tanári karának tudományos-szakmai színvonala megfelelő volt, a katolikus hittudományi akadémián pedig a tanszékek száma 12-re nőtt, és az akadémián ezekben az években is több kiváló professzor működött.

A tanulmányi rendszer csak a református teológiai akadémiákon változott. A módosított tanulmányi rendet a két teológiai akadémia tanárainak 1958. március 17–19-i konferenciáján dolgozták ki. (E konferencián megjelent az Egyházügyi Hivatal elnöke is, aki – a konvent 1958. május 14-i határozatát idézve – „felszólalásában észrevételeit és tanácsait világosan és ösztönzőleg kifejezésre juttatta.”) A konvent által elfogadott tantervi módosítások az 1953. évi tanterv maximalizmusának mérséklése érdekében csökkentették a heti óraszámokat: az I. évben 28, a II–V. évben 27-27 órára.¹⁹

¹⁹ Országgyűlési Napló 1953–1958. I. k. 22. o.; A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 363–364. o.; *Böröcz Enikő*: A „Ferdinánd-ügy” az Állami Egyházügyi Hivatalban és az Evangélikus Országos Levéltárban található adatok tükrében. *Lelkipásztor*, 2001. 11. sz. 415–418. o.; *Salacz Gábor*: i. m. 128–129., 173–174. o.; Takács József Emlékkönyv. Örökmécs Kiadó, Budapest, 2002. 18. o.; *Ottlyk Ernő*: Az evangélikus egyház útja a szocializmusban. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1976. 111. o.; *Népszabadság*, 1957. január 6. 3–4. o.; MOL M-KS 288. f. 5/17. ó. e., 5/26. ó. e., 5/82. ó. e., 5/172. ó. e.; *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye*. 1956. Budapest, 1957. 68. o.; *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye*. 1957. Budapest, 1958. 170. o., 347. o.; *Pap László*: i. m. 316–319. o.; MOL XIX-A-21-d 008-2/1959., 008-3/1959., 008-3/1960., 008-6/1960., 008-7/1961., 008-6/1962., 008-5/1964.; *Koncz Lajos*: i. m. 140–141. o.; *Új Ember*, 1959. március 1. 1. o.; *Vigília*, 1992. 5. sz. 383–388. o., 6. sz. 466–471. o.; *Reformátusok Lapja*, 1958. május 25. 3. o.; Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TIREL) I. 1. c 1010/1958.

Az egyházpolitika alakulása a Kádár-rendszer konszolidált szakaszában

Az 1963 utáni politikai változások – a Kádár-rendszer „liberalizálása”, a posztsztálini struktúra kereteinek lazítása – az egyházpolitikában is éreztették hatásukat. Az egyházpolitika módosulásához hozzájárult a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) is, amely az egyház megújítását, a világgal folytatandó dialógust, a „nyitás” politikáját tűzte ki célul. Ilyen körülmények között született meg 1964 közepén a magyar kormány és a Vatikán közötti részleges megállapodás, amelynek egyik pontja rendezte a Pápai Magyar Egyházi Intézet helyzetét. Eszerint a jövőben az intézetben magyar állampolgárságú, az egyházmegegyéből küldött papok folytathatnak tanulmányokat (az előző időszakban ugyanis az intézetnek csak emigráns tagjai voltak), és rektorának kinevezéséhez a magyar állam előzetes hozzájárulása szükséges. A megállapodást kiegészítő 1965. februári „Pro memoria” értelmében a magyar kormány biztosítja az intézet fenntartási költségeit, és hozzájárul a rektor illetményéhez, valamint a hallgatók ellátmányához. A Pápai Magyar Egyházi Intézetbe évente eleinte 6, majd 8-9 teológus nyert kiküldetést (ezek személyét az ÁEH politikai megbízhatóságuk szempontjából ellenőrizte). A megállapodás mellett külön jegyzőkönyv tartalmazta azokat a kérdéseket, amelyekben az eltérő vélemények miatt további konzultációk szükségesek; ezek között szerepelt a papképzés ügye is.

A II. Vatikáni Zsinat és a részleges megállapodás pozitív hatást gyakorolt az egyházpolitika alakulására, ám főszerepük ebben a magyar belpolitikai változásoknak volt. Az egyházpolitikában bekövetkezett változásokat nem volna helyes túlértékelni – a korlátozások nagy része továbbra is megmaradt –, de tagadni vagy lebecsülni sem. E tanulmányban csak a hittudományi főiskolákat érintő kérdéseket ismertetem.

Az ÁEH 1965. május 5-i, a katolikus teológiaiakkal foglalkozó jelentése szerint a munkában „fő módszerként nem a tanárok eltávolítását kell követni (egy-két esetben ezzel is élni lehet), hanem a befolyásolást és meggyőzést kell alkalmazni”. 1965 után – tudomásom szerint – az ÁEH kezdeményezésére teológiai tanárok és szemináriumi előjárók politikai jellegű eltávolítására nem került sor. Török Istvánnak, a Debreceni Református Teológiai Akadémia kiváló tanárának 1967 végén történt nyugdíjaztatása egyértelműen Bartha Tibor püspök döntése alapján történt. A hittudományi főiskolák személyi kérdése-

ivel kapcsolatban figyelmet érdemel az egyik megyei egyházügyi főelőadó jelentése, amelyben azt írta, hogy korábban „jobban beleszólhattunk a tanárok kiválasztásába”. Egy jellemző példa az egyházpolitika változására: Nagy Gyula evangélikus teológiai professzor – akinek az akadémiairól való eltávolítását a 60-as évek elején mind az ÁEH, mind Káldy Zoltán püspök javasolta – 1982-ben az északi egyházkerület püspöke lett.

A hittudományi főiskolák hallgatóival szemben adminisztratív intézkedéseket – a rendelkezésre álló adatok szerint – csak egy-két esetben alkalmaztak, így a győri hittudományi főiskolán, ahol az 1975-ben lefolytatott vizsgálat során több hallgatót eltávolítottak a Mindszenty temetésén elhangzott beszéd 10 példányban való terjesztése miatt (erről a Wiener Kirchenzeitung is beszámolt). A 80-as évek elején az ÁEH nagy figyelmet fordított a Bulányi-féle Bokor bázisközösség-mozgalomra, amely hatást gyakorolt a katolikus teológiák hallgatóira is, különösen Budapesten. Retorzióra nem került sor, de néhány fővárosi kispapot a vidéki hittudományi főiskolákra helyezték át.

Az egyházpolitika változását jelezte, hogy míg korábban az ÁEH a felvételi keretszámok alacsony szinten való megállapításával és nagyszámú hallgató kizárásával a kispapok számának csökkentésére törekedett (és azt meg is valósította), most már a párthatározatok is problematikusnak tekintették a hallgatók számának csökkenését (és minőségi összetételét), valamint ennek következtében a paphiány növekedését. A Politikai Bizottság 1968. március 4-i, az egyházpolitikai helyzetről és a további feladatokról szóló határozata rámutatott arra, hogy az egyházakban „állandósult a paphiány”. Az 1973. december 4-i PB-határozat szerint: „A papi szolgálat szerepe, súlya csökken. A fiatalok körében nincs jelentős érdeklődés a papi pálya iránt. Jelenleg 520 fiatal tanul a teológiákon, ami kb. 100 fővel kevesebb a felvehető létszámnál. Jelenleg minimális elhivatottságú és közepesnél alacsonyabb képességű fiatalokat is felvesznek [...] az utánpótlás kevesebb a kiesőknél”. E párthatározatok a helyzet megváltoztatása érdekében teendő intézkedésekkel nem foglalkoztak (csak azt jelölték meg a feladatok között, hogy ösztönözzék a püspöki kart: „a fiatal papok lojális magatartásának kialakításáért, a papnevelésben folyó nevelőmunkáért tegyen nagyobb erőfeszítéseket”.) Megjegyzendő azonban az is, hogy mind a katolikus teológiák hallgatóinak, mind a működő papoknak a száma ebben az időszakban csaknem valamennyi európai országban jelentősen csökkent.

A katolikus teológiákon évente végzők száma a tényleges szükségletnek még a felét sem fedezte, és a helyzet a papság kedvezőtlen korösszetétele következtében fokozatosan rosszabbodott. Hasonló problémák jelentkeztek a református egyházban is; az 1977. november 30-i zsinati ülésen elhangzott lelkészelnöki jelentés szerint mintegy 150 gyülekezetnek nem volt lelkésze. A hiány csökkentése érdekében bevezették mindkét református teológiai akadémián az ún. exmittálást, a felsőbb éves hallgatók lelkészi szolgálatra küldését. E hallgatók természetesen nem végezhettek teljes értékű lelkészi munkát, ugyanakkor ez tanulmányaikat jelentős mértékben akadályozta. Az exmittált hallgatók nehézségeinek mérséklése érdekében tett intézkedések – a tanév elején jegyzetekkel való ellátásuk, melléjük az akadémiai tanároknak tutorokként való kijelölése, az akadémiákon havonta 2-3 napos konzultációk tartása – csak részleges eredménnyel jártak.

Miután korábban sok jól képzett tanárt eltávolítottak a hittudományi főiskolákról, az ÁEH jelentései már azt állapították meg, hogy a katolikus teológiák színvonala – a budapesti akadémia kivételével – elég alacsony, a tanárok zöme „nem rendelkezik magas színvonalú felkészültséggel”, többségük nem ismeri a legújabb teológiai szakirodalmat, az utánpótlás pedig megoldatlan. E helyzet javítására vonatkozó javaslatok azonban a jelentésekben nem olvashatók.

A gyakorlatban viszont fokozatos javulást eredményezett a Pápai Magyar Egyházi Intézet működése. A 60-as évek második felétől számos tehetséges fiatal teológus – köztük Bolberitz Pál, Csanád Béla, Erdő Péter, Rózsa Huba, Tarjányi Béla, Tomka Ferenc és Vanyó László – folytatott tanulmányokat, illetve végzett kutatásokat Rómában. Többségük később a budapesti hittudományi akadémia professzora lett, ami hozzájárult ahhoz, hogy az Akadémia eredményesebben folytathassa a hittudományi főiskolák számára tanárok képzését (ennek fontosságát a II. Vatikáni Zsinaton elfogadott Gravissimum educationis momentum c. dekrétum is hangsúlyozta). Ez természetesen csak hosszabb távon érezthette hatását a vidéki teológiák tanári karainak összetételében. Jellemző egyébként, hogy az egyházpolitika a Pápai Magyar Egyházi Intézet e funkciójának jelentőségét kevésbé méltányolta; az említett 1968. március 4-i PB-határozat elsősorban azt emelte ki, hogy az intézet működése „kezdeti lépéseket jelent a katolikus egyház progresszív nemzetközi kapcsolatainak bővítésére”, és feladatként jelölte meg azt, hogy az intézetet fokozottabban használják fel a katolikus emigráció további megosztására.

1971-ben módosították az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásra vonatkozó kormányrendeletet. Ezentúl az állások betöltését az egyházakkal kötött megállapodások tartalmazzák – ez azonban nem jelentette az állami hozzájárulás megszüntetését.

Az egyházpolitika változását tükrözte a teológiai akadémiák és főiskolák nemzetközi kapcsolatainak kibővülése, ill. a katolikus intézmények esetében azok lehetővé tétele és növekvő mértéke. Elősegítette ezt az 1973. december 4-i PB-határozatnak az a rendelkezése is, hogy az ÁEH költségvetésében külön alapot kell biztosítani az egyházak külföldi tevékenységének fedezésére. A változások jeleként 1967-ben újra megindult a Római Katolikus Hittudományi Akadémia Teológia c. színvonalas folyóirata.

A protestáns teológiákon az egyházpolitika változása csak kisebb mértékben volt érzékelhető, minthogy azokat a 60-as évek elejétől az elnyomó-korlátozó egyházpolitikai intézkedések már alig érintették. Az Országos Rabbiképző Intézetre az ÁEH kevés figyelmet fordított, politikai szempontból csak – a közel-keleti helyzet alakulásától függően – a cionista hatást vizsgálta (és emiatt nem engedélyezte a modern héber nyelv oktatását). A nagy tudású Scheiber Sándor vezette, csekély számú tanárral működő intézmény az államszocialista országok egyedüli rabbiképzője volt, amelyben a szomszédos országok állampolgárai is tanultak, és amely jelentős tudományos munkásságot is kifejtett.²⁰

A 60-as évek végétől a katolikus egyházban előtérbe került a teológiai oktatás, a papképzés reformja. A II. Vatikáni Zsinat Optatum totius kezdetű határozata is hangsúlyozta ezt. Megjelölte a tanulmányi rendszer szabályozásának irányelveit, különös tekintettel a filozófia, a dogmatika és az erkölcszociológia oktatására, a lelkipásztori

²⁰ L' Osservatore Romano, 17. Settembre 1964. 1. o., 19. Settembre 1964. 1. o.; *Agostino Casaroli: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok. (1963–1989.)* Szent István Társulat, Budapest, 2001. 138–139. o.; A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. Szent István Társulat, Budapest, 1975.; *Csorba László: i. m. 87–90. o.; MOL XIX-A-21-d 008-1/1965., 008-2/1965., 008-6/1965., 008-4/1969., 008-1/1975., 0026-1/1976., 008-1/1977., 008-2/1980., 008-1/1982., MOL XIX-A-21-b 23-3/1966., 23-5/1966., MOL M-KS 288. f. 5/448. ó. e., 5/625. ó. e.; Seminarium, 1984. 3. sz. 259–310. o.; Schweitzer József: Az Országos Rabbiképző Intézet helye a magyar felsőoktatásban. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 13. Budapest, 1991. 95–104. o.; Hét évtized a hazai zsidóság életében. II. r. Budapest, 1990. 161–166., 274–286. o.*

nevelésre, valamint az oktatás módszereinek átalakítására. 1966. szeptember 22. és október 1. között nemzetközi konferencia vitatta meg a teológiai oktatás kérdéseit, foglalkozott velük az 1967 októberében tartott I. Püspöki Szinódus, majd a következő hónap végén egy újabb konferencia (amelynek magyar résztvevője is volt). Végül 1970 januárjában a Nevelésügyi Kongregáció kiadta a *Ratio Fundamental* Institutionis Sacerdotalis c. irányelveket.

A szentszéki dokumentumok alapján a hazai egyházban először a budapesti hittudományi akadémia tanulmányi reformjának munkálatai kezdődtek meg. A püspöki kar 1969. március 26-i ülésén Zemplén György professzort bízta meg az erre vonatkozó tervezet kidolgozásával. Az elkészült tervezetet a püspöki kar szeptember 17-i konferenciáján, majd annak átdolgozott változatát 1973. szeptember 19-i ülésén tárgyalta meg, és csak 1974-ben döntött próbaidőre való bevezetéséről. Az akadémián a tanulmányi idő 7 évre emelésére nem volt lehetőség, a 6 éves képzés első ciklusának – az I–II. évnél – fő tárgyai a filozófia, valamint az ó- és újszövetségi bevezetés, az egyháztörténet, továbbá a bibliai nyelvek voltak, a második ciklusban – a III–V. évben – a dogmatika, a fundamentalis, az erkölcszociológia, az ó- és újszövetségi exegesis, a liturgia, a pasztorálteológia és az egyházjog, míg a harmadik ciklus – a VI. év – fő feladata speciális kollégiumok és szemináriumok tartásával a doktori fokozat megszerzésére történő felkészítés volt. E tanulmányi rend végleges formájának kialakításánál már figyelembe vették a *Sapientia Christiana* c. pápai konstitúciót és a hozzá csatolt *Ordinationes*, és ezt követően fogadta el a püspöki kar 1980. június 10–11-i konferenciáján – kisebb módosításokkal – az akadémia tanulmányi rendjét, és terjesztette fel Rómába.

A hittudományi főiskolák tanulmányi és nevelési rendjére vonatkozólag a Vajda József püspök vezette bizottság tervezetét a püspöki kar 1970. augusztus 12-i, majd december 9–10-i konferenciáján vitatta meg, de nem fogadta el, és Cserháti József pécsi püspököt bízta meg a tanulmányi reform tervezetének kidolgozásával. Az elkészült tervezetet a püspöki kar 1971. december 9-i ülésén fogadta el és terjesztette fel Rómába a *Renovatio institutionis sacerdotalis in seminariis Hungariae* c. szabályzatot. A jóváhagyást követően a szabályzatot az 1972–73-as tanévtől vezették be. Az 5 éves képzést előíró tanulmányi rendben – a hittudományi akadémia tantervéhez képest – jóval alacsonyabb volt a filozófiai stúdiumok óraszám, és nem szerepeltek a tudományos képzés körébe tartozó olyan tárgyak, mint az archeológia és az orientális teológia. Tartalmazta viszont a tanterv a

gyakorlati lelkészképzés céljait szolgáló tárgyakat (beszédtechnika, ének, alkotmánytan stb.). A nevelési szabályzat kidolgozása során a fő vitakérdést a szemináriumok rendjének megállapítása jelentette: a hagyományos, inkább a szerzetesi szabályokra emlékeztető házi-renddel szemben a kispapok nagyobb szabadságának lehetővé tétele. (A Ratio Fundamentalís Institutionis Sacerdotalis szerint a szemináriumokban a szükséges fegyelem mellett a szabadságnak is kellő teret kell biztosítani.)

Az új tanulmányi rend bevezetése a hittudományi akadémián különösebb problémák nélkül történt, minthogy ehhez a szükséges személyi feltételek adottak voltak: az intézményben ebben az időszakban számos nemzetközileg is elismert tanár (Gál Ferenc, Nyíri Tamás, Radó Polikárp, Szennay András) működött, akiknek jelentős szerepük volt a zsinati dokumentumok fő gondolatainak hazai recepciójában, a teológia megújításában is. Az 1985-ben Pázmány Péterről elnevezett akadémia helyzete, fejlődése lehetővé tette 1989-ben a 7 éves képzés bevezetését. A tanulmányi reform megvalósítása a hittudományi főiskolákon viszont – a tanári karok heterogén összetétele miatt – nehézségekbe ütközött. Mind a püspöki kar, mind az ÁEH megállapítása szerint a tanárok jelentős része nem volt alkalmas a zsinati irányelveknek megfelelő teológiai oktatásra. Ellenben könnyebbséget jelentett a hittudományi főiskolák munkájában a magyar nyelvű oktatásra való áttérés. Megemlítendő, hogy az ÁEH a tanulmányi rend reformjának munkálatait figyelemmel kísérte, de befolyásolására – már csak a szükséges szakmai kompetencia hiánya miatt sem – nemigen volt lehetősége (lényegében csak a szociológia és az alkotmánytan oktatása „érdekelte”, az utóbbi helyett egyébként „A Magyar Népköztársaság a szocializmus országa” c. tantárgy bevezetését javasolta, sikertelenül).²¹

²¹ A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. 181–197., 199–219. o.; *Radó Polikárp*: A teológiai oktatás megújítása a vatikáni Zsinat szerint. *Teológia*, 1967. 1. sz. 58–62. o.; *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. A papnevelés általános irányelvei. Győr, 1973.; *Cserháti József*: A papnevelés reformjáról hazánkban. *Vigília*, 1972. 10. sz. 649–654. o.; *Acta Apostolicae Sedis*, 1979. 7. sz. 469–499. o.; *Az egyházi törvénykönyv*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 235–255., 587–593. o.; *Leges Ecclesiae post codicem iuris canonici editae*. Vol. VI. Roma, 1987. 9069–9109. o.; *Koncz Lejos*: i. m. 132–142. o.; MOL XIX-A-21-d 008-1/a/1967., 008-2/1969., 008-4/1970., 008-2/1980.; MOL XIX-A-21-b 23-1/1975.; Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkárságának Irattára. A magyar katolikus püspöki kar 1970. augusztus 12-i és 1980. június 10–11-i értekezletének jegyzőkönyve.

A református egyház 1964. április 1-jén megnyílt zsinata határozatában felhívta a Zsinati Tanácsot, hogy gondoskodjék a teológiai akadémiák új tanulmányi rendjének kidolgozásáról. A zsinat egyúttal jóváhagyta a teológiai akadémiák doktori szabályzatát; a doktori fokozat megszerzésének lehetővé tétele kétségtelen fejlődést jelentett a teológiai képzésben. 1972-ben megalakult – teológiai, egyháztörténeti és ökumenikus szakosztállyal – a Teológiai Doktorok Kollégiuma, amely a következő évtizedekben sokoldalú, értékes tevékenységet fejtett ki.

Az új tanulmányi szabályzat – bár azt a zsinat sürgős feladatnak tekintette – csak 1975-ben készült el. Fő célja – Bartha püspök zsinati elnöki jelentése szerint – az volt, hogy a képzés hagyományos rendjét „a ma élő gyülekezetek követelményeihez kell alkalmazni”. A tanterv a hallgatók önálló tanulásra fordítható idejének növelése érdekében tovább csökkentette a heti óraszámot: az I–III. évfolyamon 25, a IV–V. évfolyamon 23 órára. A legnagyobb mértékben a rendszeres teológia és az egyháztörténet óraszámja csökkent, ugyanakkor jelentősen, 50%-kal növekedett a bibliai tudományok oktatásának órákerete. Az új tanulmányi rendet 1975–76-ban kétéves próbaidőre vezették be, a tapasztalatok alapján kívánták véglegesíteni, erre azonban nem került sor. 1984. november 14-én Bartha Tibor a lelkészképzés reformjára vonatkozó tervezetet terjesztett a zsinat elé, a zsinat pedig úgy határozott, hogy az előterjesztést „felülvizsgálat és további kimunkálás céljából” a Doktorok Kollégiumának adja át. A tervezettel kapcsolatban a püspök mintegy félszáz lelképásztor véleményét is kikérte, és azokat figyelembe véve 1985. augusztus 26-án tett előterjesztést a Doktorok Kollégiumának „a jövőendő lelkészeinek képzéséről”. A további munkálatokról nincsenek ismereteink, az bizonyos, hogy az 1980-as évek végéig a tanulmányi rend nem módosult. (Kocsis Elemér püspök ezzel kapcsolatban a zsinat 1989. december 8-i ülésén javasolta: „bizza meg a Zsinat a két Teológiai Akadémia tanári karát, hogy haladéktalanul folytasson közös tárgyalásokat a lelkészképzés reformjáról, majd az eredményt a Zsinat elé tárva egy zsinati bizottság foglalkozzék a kérdés végleges kimunkálásával”.)

A református egyház vezetése a 60-as évek közepétől még erőteljesebben igyekezett érvényesíteni a teológiai akadémiák oktatásában a „szolgáló egyház teológiáját”. (Az említett 1964. évi zsinaton elhangzott előadás szerint: „A tanulmányi munka legyen különös tekintettel azokra a teológiai eredményekre, amelyekre egyházunk az Ige mélyebb vizsgálata során eljutott.”) Az egyházvezetés e törekvésével kap-

csolatban Török István nyugdíjaztatásakor a tanári karnak írt búcsúlevelében azt írta, hogy „a teológiának mindenkor kritikái hivatása van az egyházban. Ha a teológia ezt a hivatást feledve, az egyház-kormányzatot akarja kiszolgálni, menthetetlenül brosúra-jelleget ölt, az egyháznak pedig adósa marad a mindenkor szükséges teológiai korrektívumokkal.” A szolgáló egyház teológiáját a filozófus Lukács József 1985-ben röviden úgy jellemezte, hogy „az evilágiság alapvető értékeiből, azok keresztény szempontú szolgálatából indul ki, keresztény legitimációját kísérelve meg a szocialista társadalom és a társadalmi haladás alapvető értékeinek”. Ugyanő két év múlva azt állapította meg, hogy „a szolgálat-teológia sajátosan paradox problematikájának mutatkozik a politikai praxishoz való viszonylagos közelsége”. A református teológiai akadémiák professzorai közül ebben az időszakban tudományos munkásságával és szuverén teológiai felfogásával Török Istvánon kívül Czeglédy Sándor és Pákozdy László Márton emelkedett ki.

Az Evangélikus Teológiai Akadémia tanulmányi rendjének módosításával kapcsolatos munkálatok 1967 elején kezdődtek meg, és az új tanulmányi rend az 1969–70-es tanévben lépett életbe. A tantervi változtatások célja a lelkészi szolgálatra való gyakorlati felkészítés előtérbe állítása, valamint – a szociológia és az ökumené órakeretének növelésével – a társadalomtudományi és az egyházpolitikai oktatás erősítése volt. Az evangélikus egyház vezetői is következetesen érvényesíteni kívánták a képzésben, egyházpolitikai irányvonalának megfelelően, a szolgáló egyház teológiájával rokon diakóniai teológiát. A korábbi teológiai felfogásokat bírálva Káldy Zoltán püspök az 1968. december 13-i közgyűlés elé terjesztett jelentésében így fogalmazott: „egyházunk szolgálatát semmiképpen nem segíti ma sem egy konzervatív, ortodox szálakból szőtt teológia, sem egy pietista, csak a belső lelki kérdésekre koncentráló teológia, sem egy ultramodern egzisztencialista teológia”. A következő évben meglelégedéssel állapította meg: „Teológiai Akadémiánkon nem absztrakt, önmagáért való teologizálás folyik, hanem olyan teológiai munka, amely mindenestől egyházunknak a szocializmusban való szolgálatát segíti, erősíti és gazdagítja”. Ugyanő az országos presbitérium 1974. december 1-jei ülésén is azt hangsúlyozta, hogy „a Teológiai Akadémia munkájában azoknak az elveknek kell érvényesülniük, amelyeket Országos Elnökségünk vall és képvisel”. Az egyházvezetés csaknem teljesen „rátelepedett” az akadémiára, a rendszeresen tartott püspöki-tanári értekezleteken kívül befolyást gyakorolt az intézmény életének számos

területére, a professzori kinevezésekre és a dékán megválasztására, a hallgatók felvételére, valamint az egyes tárgyak oktatására. (Ez utóbbira jellemző példa volt az egyháztörténet oktatásának az egyházi érdekek szolgálatába állításának követelése a tudományos objektivitást képviselő Fabiny Tibor professzossal szemben.) Az Evangélikus Teológiai Akadémia öt, majd hat tanára oktatási tevékenysége mellett jelentős szerepet játszott a lelképásztorok továbbképzésében, és a lehetőségekhez képest igyekezett tudományos kutatómunkát is végezni. Az akadémia életében is fontos lépést jelentett a teológiai doktorátus bevezetése, valamint az, hogy 1974-ben végre megfelelő új épületbe költözhetett.²²

A konzervatív erők előretörése az MSZMP vezetésében 1972 után az egyházpolitikai intézkedésekben nem érezte a hatását, de a korlátozások enyhítését akadályozta. A 70-es évek végétől némileg változott politikai viszonyok között, az 1976-ban kinevezett Lékai László érsek tevékenységéhez kapcsolódó „kis lépések” politikája ugyan nem hozott átütő eredményeket, a hittudományi főiskolákat illetően azonban néhány fejlemény említést érdemel.

Ezek közé tartozik a katolikus és a református teológiai akadémiákon a világiak részére a levelező oktatás 1978-ban történt bevezetése. Ismeretes, hogy a II. Vatikáni Zsinaton elfogadott *Lumen gentium* c. konstitúció különösen fontosnak tekintette a világi hívek szerepét az egyház életében. Ezzel szemben Magyarországon az MSZMP Politikai Bizottságának 1973. december 4-i határozata még a következő feladatot tartalmazta: „Jó politikai munkával ellensúlyozni kell az

²² Református Egyház, 1964. 5. sz. 101. o., 6. sz. 121–128. o., 1972. 10. sz. 251–253. o., 1975. 14. sz. 76. o., 1978. 3. sz. 52–53. o., 10. sz. 217. o., 1981. 5. sz. 99. o., 1985. 10. sz. 217–221. o., 1990. 1. sz. 2–3., 20. o., 1992. 2. sz. 35. o.; TIREL I. 8. d. 51.; MOL XIX-A-21-c 322. és 426. tétel, MOL XIX-A-21-d 0029-1/1971., 008-1/1972., MOL M-KS 288. f. 41/454. ó. e.; Evangélikus Élet, 1969. 2. sz. 30. o.; EOL Az evangélikus egyház országos presbitériuma 1974. december 1-jei ülésének jegyzőkönyve; Debreceni Református Hittudományi Egyetem Rektori Hivatalának Irattára. A Teológiai Akadémiák oktatási, nevelési, vizsgai és fegyelmi szabályzata. (1975., iktatatlan); Evangélikus Hittudományi Egyetem Rektori Hivatalának Irattára. Az Evangélikus Teológiai Akadémia tanári kara 1975. március 7-i ülésének jegyzőkönyve; Poór József: A protestáns teológia Magyarországon. 1945–1985. Fejezetek a magyarországi református és evangélikus teológia 1945 utáni történetéből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 75–192. o.; Lukács József: Vallás és vallásosság a mai Magyarországon. A hazai tudományos kutatások néhány eredménye. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 79. o.; Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. Ethnica, Debrecen, 1995. 66–177. o.

egyházaknak a világi aktivisták bevonására irányuló erőfeszítéseit.” Három év múlva a püspöki kar 1976. december 14–15-i konferenciája Lékai érsek javaslatára határozott a levelező oktatás bevezetéséről. Ennek tervezete szerint – amelyet a püspöki kar már december 17-én megküldött az ÁEH-nak – 3 éves cursus minor és 5 éves, a hittudományi akadémia nappali tagozatával azonos végzettséget nyújtó cursus maior bevezetésére kerülne sor (az utóbbi a paphiány mérseklését is elősegítené). A cursus minort a vidéki főiskolákon is be kívánták vezetni.

Az ÁEH katolikus főosztályának fenntartásai voltak e képzéssel kapcsolatban. 1977. január 7-i feljegyzése szerint nincs biztosíték arra, hogy „a levelező oktatás nem válik a reakciós elemek gyűjtőhelyévé”, és kifogásolta, hogy a tananyag – az alkotmánytant leszámítva – nem foglalkozik társadalompolitikai kérdésekkel és a hazafias neveléssel. Ezért azt javasolta, hogy csak a cursus minort vezessék be és csak a budapesti akadémián. (Később esetleg tárgyalni lehet a cursus maior bevezetéséről is.) Február közepén az ÁEH álláspontja úgy módosult, hogy mind a cursus minort, mind a cursus maiort próbaidőre be lehetne vezetni, de csak a budapesti akadémián. Szükségesnek tartotta továbbá az ÁEH beleszólását a hallgatók felvételébe. Végül is – az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának egyetértésével – csak a 3 éves oktatás indult meg 1978 őszén a budapesti akadémián. 243-an jelentkeztek felvételre, közülük 23 fő felvételével az ÁEH – a Belügyminisztérium információi alapján – nem értett egyet. Ugyancsak az 1978–79-es tanévben a két református teológián is megindult a levelező oktatás, és 1982-ben – a lelkészhiány csökkentése érdekében – lehetővé tették további kétéves tanulmányok alapján a lelkészi képzés megszerzését. Az MSZMP Politikai Bizottságának „Egyházpolitikánk néhány fontosabb kérdéséről” szóló 1983. február 15-i határozata már azt állapította meg, hogy a világiak teológiai levelező oktatása „reális egyházi igényeket” elégít ki.

A református teológiákon mind a nappali, mind a levelező oktatásban növekedett a nőhallgatók száma (a debreceni akadémián az 1980–81-es tanévben a levelező tagozat hallgatóinak közel 60%-a nő volt). A nők a református teológiai akadémiákon az 1967. évi egyházi törvény értelmében már teljes lelkészi képzést szerezhettek (de csak beosztott lelkészek lehettek, esketést, konfirmálást, temetést nem végezhettek), majd az 1981. évi zsinaton hozott egyházi törvény lehetővé tette számukra a teljes jogú egyházi szolgálat végzését. Figyelmet érdemel, hogy 1978 decemberében professzori kinevezést

nyert az első nő – Lenkeyné Semsey Klára – a debreceni teológiai akadémiára, a tiszántúli egyházkerület főgondnokává pedig 1985-ben Szabó Magda írónőt választották meg. Nők a katolikus hittudományi akadémia levelező tagozatára is beiratkozhattak, majd 1980-ban a püspöki kar – amely 1945 után két alkalommal is ellenezte a nők felvételét – hozzájárult ahhoz, hogy a nők a nappali tagozaton is tanulmányokat folytathassanak.

A 80-as évek elejétől előtérbe került a dialógus, a keresztények és a marxisták közötti párbeszéd kérdése. Ezt katolikus részről – a II. Vatikáni Zsinat szellemében – elsősorban Cserháti püspök szorgalmazta, a materialista filozófusok közül pedig ennek kezdeményezésében a korábbi dogmatikus felfogást elvető, a tudományos objektivitásra törekvő, a vallás értékeit elismerő Lukács Józsefnek volt jelentős szerepe. Az első konferencia „Marxizmus–kereszténység–protestantizmus” címmel 1981 szeptemberében volt, amelyen a Debreceni Református Teológiai Akadémia három és az Evangélikus Teológiai Akadémia két professzora is előadást tartott. Katolikus–marxista dialógusra 1984-ben és 1986-ban került sor, közös egyháztörténeti konferenciára pedig Esztergomban 1985-ben és Budapesten 1988-ban.²³

A rendszerváltozás útján

Az Országgyűlés 1987. december 17-i ülésének napirendjén szerepelt az állam egyházpolitikájáról és az ÁEH munkájáról szóló beszámoló. Miklós Imrének, az ÁEH elnökének beszámolója – az előző negyedszázad hivatalos dokumentumai sztereotípiájának megfelelően – azt emelte ki, hogy „immár hosszú idő óta megnyugtatóan rendezett az állam, valamint az egyházak és vallásfelekezetek kapcsolata”, és a hozzászólások is meglehetősen „kincstári” jellegűek voltak. Grósz Károly miniszterelnök 1988. március 14-én fogadta az egyházi vezetőket, és a megbeszélésen egyes egyházi vezetők részéről már kritikai megjegyzések, javaslatok is elhangzottak. Így Paskai László érsek utalt arra, hogy „az alapvető törvények és rendelkezések közel négy

²³ MOL M-KS 288. f. 20/815. ó. e., 20/1076. ó. e.; MOL XIX-A-21-b 7829/1976., 23-1/1976.; MOL XIX-A-21-d 008-1/1978.; Vigília, 1979. 7. sz. 459–466. o.; Református Egyház, 1979. 6. sz. 176. o., 1981. 8. sz. 188–189. o., 1982. 1. sz. 6–7. o., 11. sz. 245–246. o.; Cserháti József: Párbeszéd a világgal. Vigília, 1982. 5. sz. 324–329. o.; Marxizmus–kereszténység–protestantizmus. Valláselméleti szimpozium. Protestáns–marxista dialógus '82. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.; Beszélgetés dr. Cserháti József pécsi püspökkel. Kritika, 1983. 9. sz. 3–6. o.; Új Ember, 1988. március 13. 1. o., március 20. 2. o.

évtizede keletkeztek. Szükségesnek látszik az állam és az egyház kapcsolatának újragondolása [...] abban a formában, hogy a törvények ne korlátozó, hanem szabályozó jellegűek legyenek”. Gyulay Endre csanádi püspök kívánatosnak tartotta, hogy „bizonyos bürokratikus elemeket töröljenek az állam és az egyház mindennapos gyakorlatából”. Szendi József veszprémi püspök az egyház jogainak helyreállítására vonatkozó javaslatát ismertette. Minderre nem kaptak érdemi választ, az egyházpolitikában a változások jelei egyelőre még nem mutatkoztak. December közepén a Hazafias Népfront folyóirata adventi beszélgetést közölt Miklós Imrével, aki szerint „a magyar egyházpolitikában nem indokolt új korszak nyitányáról beszélni, de számos jelentős változtatásra megérett a helyzet [...] egyházpolitikánk alapelve nem igényel változtatást”. A célok megvalósításának formái, politikai és jogi feltételei azonban szerinte megújításra szorulnak, szükségesnek tekintette az állami beavatkozásra alapot adó rendeletekben a kicsinyes gyámkodás maradványainak megszüntetését. A Népszabadság karácsonyi számában Paskai érsek az egyházra vonatkozó törvények módosításának kívánalmát és az egyház működési szabadságának a biztosítását hangsúlyozta.

1989 elején az MSZMP Társadalompolitikai Osztálya megkezdte az új egyházpolitikára, a pártnak az egyházakhoz és a valláshoz való viszonyára vonatkozó állásfoglalás tervezetének kidolgozását. E tervezetet az MSZMP Társadalompolitikai Bizottsága március 1-jei, a Politikai Bizottság pedig május 16-i ülésén vitatta meg, majd a tervezet július 28-án a Központi Bizottság elé került. Az állásfoglalás-tervezet, valamint Berecz János előadói beszéde elítélte a Rákosi-időszak egyházpolitikáját, és – az 1957–1963 közötti évekről hallgatva – a későbbi időszakot úgy értékelte, hogy az MSZMP „nemcsak a kirívó régi hibákat küzdötte le, hanem megértőbb magatartást alakított ki az egyházakkal és a vallásukat gyakorló állampolgárokkal kapcsolatban”. Elismerte ugyanakkor, hogy „az egyházak tevékenységét adminisztratív módon korlátozó néhány jogforrás megszüntetését nem kezdeményeztük időben”. Az állásfoglalás-tervezet szerint „fokozatosan konstruktív viszony alakult ki az egyházakkal, amely természetesen ellentmondásoktól, konfliktusoktól sem volt mentes [...] Felhalmozódtak azok a problémák is, amelyek megoldására a »kislépések« politikája már nem volt képes [...] tovább élt a bürokratikus állami szabályozás számos eleme, és teljesen szükségtelenül fennmaradt az állami beavatkozás az egyházak belső életébe, például az egyházi vezetők kinevezése esetében”. Berecz is hangsúlyozta, hogy nem tartható

„az ellenőrzés, a korlátozás, a beavatkozás elavult koncepciója”. Lényegében a fentieket ismételte meg az elfogadott állásfoglalás augusztus 5-én nyilvánosságra hozott rövidebb, szerkesztett változata, amely tartalmazta a lelkiismereti és vallásszabadságról megalkotandó törvény alapelveit is.

Ugyancsak 1989 júliusában nyilatkozatot adott ki a püspöki kar az egyházi és a társadalmi élet megújításáról, az egyház szabad működéséről, a múlt sérelmei között megemlítve a papnevelő intézetek feléne a megszüntetését is.

Az egyházpolitika tényleges megváltoztatása, az erre irányuló intézkedések megtétele már a Központi Bizottság ülése előtt, 1989. június végén kezdetét vette. Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról és az ÁEH megszüntetéséről hozott 1989. évi 14. tvr. értelmében „a nem magyar joghatóság alá tartozó szerv” (az Apostoli Szentszék) hatáskörébe tartozó személyek esetében az egyházi vezető tisztségek betöltése az illetékes külföldi szervvel való megállapodás alapján történik, az összes többi esetben az egyház szabályzata alapján (vagyis a hittudományi akadémiák és főiskolák vezetői és tanárai esetében az állami hozzájárulás előírása megszűnik). Az ÁEH jogutód nélkül szűnt meg; létrejött viszont az MT Egyházpolitikai Titkársága, a Művelődési Minisztériumban pedig egyes igazgatási és gazdasági feladatok ellátására, az egyházak és az állam közötti kapcsolattartásra Egyházügyi Főosztályt szerveztek. Egyidejűleg MT-határozat született arról, hogy a kormány tanácsadó szerveként létesítsenek Országos Vallásügyi Tanácsot az állam és az egyházak közötti kapcsolatokra vonatkozó kormányzati döntések előkészítésére. E tanács október 20-i ülésén Németh Miklós miniszterelnök bűnösnek nyilvánította az elmúlt évtizedek egyházpolitikáját, és megkövette annak kárvalótlóit. „A 60-as években lassan javult az egyházpolitika – mondta –, de a lényeg nem változott, mert fenntartotta az egyházak életébe való beavatkozás eszközrendszerét, a korlátozásokat”. Kijelentette: „Az eddigi kislépések helyett most nagyot léphetünk.”

Az 1990. január 24-én elfogadott, „a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról” szóló 1990. évi IV. törvény – a módosított Alkotmánnyal összhangban – kimondta, hogy „az egyház az államtól elválasztva működik”. Az állam az egyházak irányítására, felügyeletére nem hozhat létre szervet, és e törvény értelmében az egyházak minden olyan nevelési-oktatási tevékenységet elláthatnak, „amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam vagy állami szerv (intézmény) számára”. 1990 február–márciusában a kormány

érvénytelenítette az 1948., illetve 1950. évi, az egyházak működését korlátozó megállapodásokat.

A változások folyamatában felmerült a hittudományi akadémiák kérdése is. Glatz Ferenc művelődési miniszter 1989. július 6-án megbeszélést folytatott az Országgyűlésben helyet foglaló egyházi képviselőkkel, és ezen kijelentette: „A teológiai képzést, amennyiben ezzel az egyházak egyetértenek, szívesen látjuk ismét egyetemi rendszerünkben. Én nem hiszem, hogy akár a debreceni, akár a pesti vagy egyszer talán az egri felsőoktatási intézmények ne fogadnák szívesen a teológiai fakultásokat.” A miniszter ezt az ősz folyamán „hivatalos” formában is javasolta, és Németh Miklós is megismételte az Országos Vallásügyi Tanács említett ülésén. E javaslatot a katolikus püspöki kar szeptember 18–20-i ülésén „örömmel fogadta”, szükségesnek tartotta azonban megtárgyalását a római Nevelésügyi Kongregációval. A minisztérium a következőkben is a teológiai akadémiáknak az egyetemekhez kapcsolását tartotta célszerűnek, sőt olyan, Eötvös József 1870. évi törvényjavaslatához hasonló elgondolás is felmerült, hogy a budapesti tudományegyetemnek négy – római katolikus, református, evangélikus és izraelita – hittudományi kara legyen.

Az egyházi felsőoktatási intézmények jogi helyzetében jelentős változást hozott, a jövőbeni fejlődésre jogi lehetőséget nyújtva az 1985. évi oktatási törvény 1990. március 1-jén elfogadott módosítása. Az 1990. évi XXIII. törvény a hittudományi felsőoktatási intézményeket – megszüntetve „törvényen kívüli” helyzetüket – beillesztette a felsőoktatás rendszerébe, normatív rendelkezései azonban nem terjedtek ki rájuk. E törvény lehetővé tette nem állami egyetemnek és főiskolának az Országgyűlés, illetve a kormány hozzájárulásával történő létrehozását (a létesítés feltételeinek meghatározását a kormányra bízva). A módosított törvény az 1985. évinél határozottabb formában mondta ki az egyházi intézményekben szerzett oklevelek egyenértékűségét, és biztosította – a költségvetési törvényben konkrétan megállapítva – ezeknek az intézményeknek a normatív támogatását, továbbá hallgatóik jogosultságát állami juttatásokra és kedvezményekre. Az egyidejűleg jóváhagyott országgyűlési határozat a hittudományi, illetve teológiai akadémiákat, valamint az Országos Rabbiképző Intézetet – elnevezésük változtatlanul hagyásával – egyetemi rangú intézményekké nyilvánította.²⁴

²⁴ Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés Naplója. II. k. 1717–1727. o.; Új Ember, 1988. március 27. 1–2. o., május 15. 1. o., 1989. október 1. 5. o., október 22. 6. o., november 5. 4. o.; Képes 7, 1988. december 17. 10–15. o.; MOL M-KS 288. f.

A rendszerváltozás utáni évtized

A 1990-es évek elején a hittudományi akadémiák helyzetének jövő alakulása állt előtérben. A kormányzat egy ideig még a tudományegyetemek szervezetébe kerülésüket tartotta volna kívánatosnak, 1991 elején azonban a Művelődési és Közoktatási Minisztérium olyan megoldást is lehetségesnek tekintett, hogy ezek az intézmények a kialakított hálózatfejlesztési koncepciónak, az ún. universitas-programnak megfelelően, önállóságuk fenntartásával kapcsolódnának a regionális egyetemekhez; erről tárgyaltak a minisztérium képviselői 1991. február 21-én a budapesti hittudományi akadémiák vezetőivel.

A Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémiával kapcsolatban viszont más terv merült fel. 1990. május 28-án megalakult – Erdő Péter professzor elnökletével – a Katolikus Egyetem Szervező Bizottsága, amelynek 1990. júliusi tervezete szerint egy katolikus szellemiségű egyetem „a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia bővítésével látszik megvalósíthatónak”, a meglévő teológiai fakultás mellett egy filozófiai és egy – meglehetősen vegyes profilú – szociális fakultás létesítésével. (Katolikus egyetem létrehozását javasolta egyébként még 1989-ben a Szentszék képviselője, Francesco Colasuomo érsek is.) Rövidesen létrejött a Katolikus Egyetemi Alapítvány. Az ezt követően kialakult elgondolás szerint a katolikus egyetem, a teológiai fakultás nélkül, csak két – bölcsészeti és szociális-egészségügyi – fakultással rendelkezne. A további munkálatok során, figyelembe véve a vonatkozó szentszéki előírásokat – így az Egyházi Törvénykönyvet és az 1990. január 13-án kiadott Ex corde Ecclesiae kezdetű, a katolikus egyetemekről szóló pápai rendelkezést –, valamint a nem állami felsőoktatási intézmények létesítésének alapvető feltételeit meghatározó 1990. szeptember 12-i kormányrendeletet, 1991 kora őszén az a megoldás került előtérbe, hogy a katolikus egyetem a hittudományi akadémiának bölcsészeti fakultással történő bővítésével jöjjön létre (szociális-egészségügyi karról már

4/266. ó. e., 5/1065. ó. e.; A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 2. k. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1993. 1334–1346. o.; Magyar Kurír, 1989. július 6. 1–3. o.; Népszabadság, 1988. december 24. 13. o., 1989. augusztus 5. 7. o.; Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye. 1989. Budapest, 1990. 1. k. 434., 580. o., 2. k. 1035–1036. o.; Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye. 1990. Budapest, 1991. 1. k. 5–11., 87–97. o., 2. k. 1475–1476., 1737. o.; Köznevelés, 1990. 7. sz. 3–4. o.

nem volt szó). A katolikus egyetem létesítése mellett foglaltak állást az egyház képviselői az Antall József miniszterelnöknél lezajlott magas szintű megbeszélésen. (Antall egyébként szívesebben látta volna a teológiai akadémiának az Eötvös Loránd Tudományegyetembe való visszatérését.) Ezt követően az 1991. december 17–19-én tartott püspökkari konferencia – a bölcsészeti kar megalapításával és a hittudományi akadémia egyetemi fakultássá nyilvánításával – határozatot hozott a katolikus egyetem létesítésére, és kérte a Szentszéktől annak előzetes jóváhagyását.

Ez rövidesen megtörtént, és a püspöki kar 1992. január 25-én megalapította a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet. A bölcsészeti kar – egyelőre Tanárképző Intézet elnevezéssel – 1992 októberében kezdte meg a működését, az Országgyűlés pedig 1993. február 4-én határozott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, május 6-án pedig a Bölcsészettudományi Kar elismeréséről. Az egyetem 1995-ben Jog- és Államtudományi Karral, 1996-ban Kánonjogi Posztgraduális Intézettel – a régió egyetlen ilyen intézményével –, 1998-ban pedig Információs Technológiai Karral bővült. A bölcsészkar 1994-ben Piliscsabán, a volt Perczel Mór laktanya területén több új épület létesítésével nyert megfelelő elhelyezést, a Hittudományi Kar új otthona pedig a Veres Pálné utcai felújított műemléképület lett. Az egyetemet a Szentszék hivatalosan 1999. március 25-én ismerte el.²⁵

A katolikus egyetem létrehozásának példáját követni kívánva a református egyházban is felmerült 1992 őszén egyetem szervezésének gondolata. A tervek szerint az egyetem Miskolcon – a bizonytalan helyzetű és kétes színvonalú – Bölcsészegyesület átvételével, ill. átalakításával jött volna létre. E kérdésről 1992. december 16-án tárgyalt a zsinat elnökségi tanácsa, 1993. január 6-án az iskolaügyi bizottság,

²⁵ Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkárságának Irattára 1803/1990.; Oktatási Minisztérium Központi Irattára 40382/1991., 56615/1992.; II. János Pál pápa Ex corde Ecclesiae apostoli rendelkezése a katolikus egyetemekről. (1990. január 13.) Budapest, 1991.; *Erdő Péter*: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem az egyházmegye területén. A Székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára. Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, Székesfehérvár, 2001. 64–68. o.; *Jelenits István*: A katolikus egyetem. Magyar Felsőoktatás, 1991. 2–3. sz. 39–40. o.; *Szögi László*: Bölcsészképzés a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián. A magyar katolikus egyetem körvonalai. Uo. 1992. 10. sz. 8. o.; *Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye*. 1990. Budapest, 1991. 1. k. 713. o.; *Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye*. 1993. Budapest, 1994. 2. k. 2631. o.; *Zlinszky János*: Jogászképzés a Pázmány Egyetemen. Vigília, 1995. 10. sz. 731–739. o.; *Tíz éves a Pázmány Péter Katolikus Egyetem*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2002.

január 25-én egy szűkebb körű értekezlet, majd 26-án mintegy 80 résztvevővel egész napos nyílt fórumot rendeztek. Ezen a vélemények megoszlottak, a többség – elsősorban a tervek kellő megalapozottságának hiányára, az anyagi feltételekre, valamint az egyetem létesítésének jogi feltételeire hivatkozva – nem támogatta a református egyetem létrehozását, ehelyett református tanárképző intézet és Eötvös Kollégium típusú református internátus szervezését javasolva.

A zsinat 1993. február 24-i ülésén végül is úgy határozott, hogy a Budapesti Református Teológiai Akadémiából és az 1991 decemberében alakult Nagykőrösi és Dunamelléki Református Hitoktató és Tanítóképző Főiskolából létrehozza a Károli Gáspár Református Egyetemet, s egyúttal bizottságot küldött ki az egyetem esetleges bővítésének megvizsgálására. E bizottság jelentése alapján a zsinat május 5-i ülésén úgy döntött, hogy az egyetemet „egy Kecskeméten létesítendő jogtudományi, valamint egy Budapesten megszervezendő bölcsészettudományi karral bővíti”, és felhatalmazta a megválasztandó egyetemi tanácsot a jogi karnak 1994-ben történő, a bölcsészeti karnak pedig „mihamarabbi” létesítése érdekében a szükséges tárgyalások haladéktalan megkezdésére. A bölcsészkaron 1993 őszén meg is indult az oktatás, a jogászképzés pedig – a szegedi tudományegyetem jogi karával kooperálva – csak 1995-ben Kecskeméten, levelező oktatás formájában. E fakultás önálló működésének és a fővárosban való elhelyezésének feltételeit az 1998–99-es tanévtől sikerült megteremteni.²⁶

A Debreceni Református Teológiai Akadémia, az Evangélikus Teológiai Akadémia (elnevezésük utóbb egyetemre módosult) és az Országos Rabbiképző Intézet helyzetében nem történt változás. Újra megkezdte működését a 90-es évek elején több, korábban megszüntetett hittudományi főiskola és teológiai akadémia, így a Pécsi Hittudományi Főiskola, a Veszprémi Hittudományi Főiskola, a ciszterci Szent Bernát Hittudományi Főiskola, valamint a Sárospataki Református Teológiai Akadémia. A református zsinat még 1992 tavaszán határozott a Pápai Református Teológiai Akadémia visszaállításáról is, de ténylegesen azon az oktatás csak az 1999–2000-es tanévben indult meg. Az 1950 után megszűnt kalocsai, székesfehérvári, szombathelyi és váci hittudományi főiskolákat, valamint nyolc szerzetesrendi főiskolát nem szervezték meg újra. Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy a katolikus papnevelő intézetek túlzott számát a múltban már Trefort, Klebelsberg és Hóman vallás- és közoktatásügyi mi-

²⁶ Új Magyarország, 1993. január 28. 11. o.; Reformátusok Lapja, 1993. február 14. 1., 4. o.; Református Egyház, 1993. 5. sz. 111. o., 1993. 9. sz. 216. o., 1996. 2. sz. 97. o.

niszterek is kifogásolták. A szentszéki rendelkezések lehetővé tették, hogy ahol nem képes minden egyházmegye saját szemináriumot létesíteni, növendékei képzését más vagy egyházmegyeközi szemináriumra bízhatják. A katolikus hittudományi főiskolák hálózata 2000. január 1-jétől annyiban módosult, hogy a felsőoktatás intézményrendszerének átszervezése során a bencés, a ferences és a piarista főiskolákat Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola elnevezéssel egyesítették.

A fenti egyházak hittudományi felsőoktatási intézményei mellett a rendszerváltás után számos más egyház főiskolája is létrejött. Ismeretes, hogy még az 1947. évi XXXIII. törvény megszüntette a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek jogállása között az utóbbiak hátrányára fennálló különbségeket, és az 1990. évi IV. törvény is kimondta, hogy az egyházakat „azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terhelik”. A „kisegyházak” közül több folytatott lelkészképzést – a legrégebbi az 1899-ben alakult Baptista Teológiai Szeminárium volt –, az államszocialista korszakban pedig a Szabadegyházak Tanácsának Lelkészképző Intézetében folyt teológiai oktatás, ezek az intézmények azonban de jure nem voltak felsőfokú jellegűek. 1990 és 1992 között egymás után megalakult az Adventista Teológiai Főiskola, a Baptista Teológiai Akadémia, a Tan Kapuja Buddhista Főiskola, az Evangéliumi Pünkösdi Közösség Bibliai Főiskolája (jelenlegi neve: Pünkösdi Teológiai Főiskola), a Hit Gyülekezete által alapított Közép-Kelet-Európai Bibliaiskola és Lelkészképző Intézet (mai neve: Szent Pál Akadémia), a Sola Scriptura Lelkészképző és Teológiai Főiskola (jelenleg Sola Scriptura Teológiai Főiskola) és a metodista Wesley János Lelkészképző Főiskola. A 2004–05-ös tanévtől még egy intézmény kezdi meg működését: a Krisna-tudatú Hívők Közössége által alapított Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola.

1993-ban az egyházi felsőoktatási intézmények száma három állami tanítóképző főiskolának a katolikus, ill. a református egyház részére való átadásával tovább nőtt. E főiskolák átadása sajátos körülmények között történt, hosszú hónapokon át nagy vitát váltva ki. A napilapokban a cikkek egész sora foglalkozott ezzel, az Országgyűlésben pedig öt alkalommal is napirendre került a három főiskola, különösen a debreceni Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola átadásának kérdése.

A „debreceni ügy” történetét ismertetve: 1966 tavaszán a református egyház zsinati elnöksége felajánlotta az államnak – térítés ellenében – a debreceni református gimnázium Péterfia utcai, valamint az

egyetemi templom épületét, a térítés túlnyomó részét a Református Kollégium elodázhatatlanná vált felújítására, modernizálására, kisebb részét pedig egy új templom felépítésére kívánva fordítani. Miután ehhez a párt- és állami szervek hozzájárultak, 1967 áprilisában az épületek 40 millió Ft összegű térítés ellenében való felajánlása és elfogadása hivatalos formában is megtörtént. Az átadást az egyház kezdeményezte, az államnak a gimnázium épületére akkor nem is volt szüksége (tényleges átadására csak 1972-ben került sor, egy általános iskola nyert elhelyezést benne, és 1980-ban költözött át oda a tanítóképző főiskola). Az épület átadásának záróaktusaként 1974. június elején írták alá a telekkönyvi bejegyzéshez szükséges tulajdonjogi átvállalási okiratot.

Mindez érthetővé teszi, hogy amikor a tiszántúli református egyházkerület 1992 elején a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény alapján kérte a Péterfia utcai épület visszaadását, Andrásfalvy Bertalan miniszter 1992. április 28-án közölte, hogy az ingatlan nem tartozik e törvény hatálya alá, és felhívta az egyházkerületet az igény visszavonására. Ezután megbeszélések folytak az épület visszajuttatásának más lehetőségeiről, és júniusban olyan megoldást találtak, hogy a tanítóképző főiskolát – amelynek épületét addig az egyházkerület elsősorban gimnáziumi célokra kívánta felhasználni – oktatóival és hallgatóival együtt az állam átadja az egyháznak, a főiskolát református főiskolává alakítva át. Ennek megfelelően a 3314/1992. sz. kormányhatározat felhatalmazta a művelődési és közoktatási minisztert, hogy kössön szerződést a református egyházzal a főiskola oktatóinak és hallgatóinak átvételéről, készítsen előterjesztést a főiskola református főiskolává való átalakításáról, és szerződésben nyilvánítsa semmisnek az 1974-ben kötött tulajdonjogi átvállalási okiratot. A kormányhatározat végül megállapította, hogy a református egyházat a kollégiumban végzett felújítási munkák „részbeni ellenértékeként” 20 millió Ft terheli. E kormányhatározat alapján 1993. január 5-én Andrásfalvy miniszter és Kocsis Elemér püspök aláírta a főiskola átadására, illetve átvételére vonatkozó szerződést. Ez semmisnek nyilvánítva az 1974. évi tulajdonjogi átvállalási okiratot, az egyház tulajdonába adta „funkcióátvállalás következtében is” a főiskola Péterfia utcai épületét, valamint – a korábban egyházi tulajdonban nem volt – gyakorlóiskolai épületét és kollégiumát. A református egyház vállalta a főiskolán a református szellemiségű tanítók képzése mellett a régió állami iskolái számára is tanítók képzését és „később meghatározandó módon és feltételek szerint” 20 millió Ft